

Araştırma Makalesi / Research Article

Seyâhatnâme’de Mübalağa Bildiren İfade Kalıpları

Exaggerated Formulaic Expressions in Seyahatname

Ayşe EZBERCİ ¹

Geliş/Received: 02/09/2024

Kabul/Accepted: 05/03/2025

Öz

Yapısı ve içeriğiyle Osmanlı nesrinin günümüze bıraktığı büyük bir miras olan Seyâhatnâme, konu kapsamının genişliği ve sağladığı kıymetli bilgiler sayesinde yıllardır araştırmacıların ilgisini çekmiş, farklı alanlarda yapılan birçok çalışmaya kaynaklık etmiştir. Evliyâ Çelebi’nin eserinde geçen abartılı ifadeler değerlendirilirken sadece onların gerçekliği sorgulanmış, yapısı ve kullanım özellikleri göz ardı edilmiştir. Aslında incelendiğinde Seyâhatnâme’de kullanılan abartılı ifadelerin, geçtiği bazı yerlerde belli kalıplar dâhilinde tekrarlanarak sistematik bir yapı kazandığı görülür. Bu çalışmada bahsi geçen ifadeler maddeleştirilerek yapıları ve kullanım sıklığı açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın kapsamını yekûnu on cilt olan Seyâhatnâme’nin ilk beş cildi oluşturur. Çalışmanın amacı, Evliyâ Çelebi’nin üslup özelliklerinden olan mübalağaların farklı bir yönden ele alınmasıdır. Evliyâ Çelebi’nin bir durumu, bir olayı anlatırken kullandığı abartılı ifade biçimleri, sayıca belli bir çoğunluğa ulaşanlar dikkate alınarak “-misâl ..., tahrîr eylesek / etsek ... olur, ol kadar ... kim ..., ... var(dır) kim ..., ... (-dXr) kim ... mümkün değil(dir), ... kim gûyâ / gûyiyâ ...” gibi kalıp ifadeler hâlinde maddelenmiştir. Sonrasında ifadelerin kullanımıyla ilgili açıklama yapılmış, ifadelerin geçtiği yerlere örnekler verilmiş ve “Sonuç” kısmında toplu bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyâhatnâme, Evliyâ Çelebi, mübalağa, abartılı ifade, Osmanlı edebiyatı

Abstract

Seyahatname, which is a great legacy of Ottoman prose to the present day with its structure and content, has attracted the attention of researchers for years thanks to its broad scope of subject and the valuable information it provides, and has been the source of many studies in different fields. While evaluating the exaggerated expressions in Evliya Çelebi’s work, only their reality was questioned, and their structure and usage features were ignored. When examined, it is seen that the exaggerated statements used in the Seyahatname are repeated in certain patterns in some places and gain a systematic structure. In this study, the mentioned expressions will be itemized, and an evaluation will be made on their structure and frequency of use. The scope of the study consists of the first five volumes of the Seyahatname, which is ten volumes in total. The aim of the study is to examine exaggerations, one of the stylistic characteristics of Evliya Çelebi, from various perspectives. The exaggerated forms of expression used by Evliya Çelebi while describing a situation or event are itemized in the formulaic expressions such as “-misâl ..., tahrîr eylesek/etsek ... olur, ol kadar ... kim ..., ... var(dır) kim ..., ... (-dXr) kim ... mümkün değil(dir), ... kim gûyâ/gûyiyâ ...” taking into account those who have reached a certain majority in number. Afterwards, an explanation was given about the use of the expressions, examples were given where the expressions were used, and a collective evaluation was made in the “Conclusion” section.

Keywords: Seyahatname, travelogue, travelbook, Evliya Celebi, overstatement, exaggerated statement, Ottoman literature

1. GİRİŞ

Târih-i Seyyâh Evliyâ Efendi, Müntehâbât-ı Evliyâ Çelebi ya da Seyâhatnâme; ömrünün aşağı yukarı kırk yıllık bölümünde sınırları üç kıtaya yayılan büyük Osmanlı Devleti’nin neredeyse her tarafını ve bazı komşu devletleri gezip görmüş olan Evliyâ Çelebi b. Derviş

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı. E-mail: aysezbr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5421-3528>

Mehemmed Zillî'nin seyahati boyunca gözlemlerini ve başından geçen olayları döneminin edebiyat anlayışından farklı bir tarzda anlattığı on ciltlik eseridir.

Evliyâ Çelebi'nin gerek niteliği gerekse kapsamıyla Türk edebiyatı ve kültür tarihinin kendi alanındaki bilinen en güzide örneğini sunan ve dünyaca tanınan seyahat anlatısı, 7 Ocak 1814'te uzun bir süredir Osmanlı tarihiyle alakadar olmuş bulunan *Josef von Hammer*'ın "Merkwürdiger Fund einer Türkischen Reisebeschreibung"² yazısıyla bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Eserin Türkiye'deki yazma nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer almaktadır. *Seyâhatnâme*, başlarda tam metin hâlinde yayımlanmamış, araştırmacıların seçtiği kısımlar neşredilmiştir. Günümüze kadar farklı dönemlerde, farklı yazarlar tarafından çalışılan eserin tamamını kapsayan ve Orhan Şaik Gökyay, Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin, Robert Dankoff gibi uzmanların katkılarıyla üzerinde düzeltmeler yapılarak hazırlanan son neşri, Yapı Kredi Yayınları tarafından basılmıştır.³

17. yüzyıl Türkçesinin en hacimli metni olan *Seyâhatnâme*, yaklaşık 24 milyon km² gibi geniş bir coğrafyanın kültür envanteri ve sosyal tarihi sayılabilecek bir başyapıt olup tarih, edebiyat, dil, folklor, botanik, zooloji vb. alanlara ait çok sayıda artzamanlı veri içermektedir (Akar, 2012: 16). Evliyâ Çelebi, bu verileri eserine aktarırken çeşitli bilgi kaynaklarından faydalanmıştır. Bunlardan biri ara ara belirttiği üzere tarih kitapları ve resmî yetkililerdir. Ziyaret ettiği devlete ait kurumların bilgilerinin kesinliği, bu yolla resmî kaynaklardan sağlanabilmektedir. Diğer bilgi kaynağı, gezdiği yerlerde temas hâlinde bulunduğu kimselerden, halktan duydukları ve bizzat gözlemlediği olaylardır. Üçüncü kaynak ise, *bir eserin ruhu olan üslubu yansıtan unsur*, yani yazarın şahsî fikir ve izlenimleridir. Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*'nin bilge yönünü merakı, yaptığı araştırma ve gözlemler sonucu şekillendirmiş; ruhunu da kendisinin nüktedân, samimi kişiliğinin renkleriyle süslemiştir.

Seyâhatnâme'de verilen bilgiler, anlatılan olaylar, betimlenen yapılar, çeşitli coğrafyaların sosyal ve kültürel yapısı vs. incelendiğinde bunların nasıl bir özenle anlatıldığı dikkat çekmektedir. Evliyâ Çelebi, uzun yıllar süren seyahatini büyük bir sabırla yazıya dökmüş, eserin her bölümünde, istikrarlı biçimde akıcı üslubunu, titizliğini, detaylara karşı gösterdiği hassasiyeti muhafaza etmiştir. Evliyâ Çelebi'nin muhafaza ettiği diğer bir ifade özelliği de olayları bazen abartarak anlatması bazen de kurgulamasıdır. Bu hacimli eserin günümüze kadar önemini koruması, yazarın anlatımını sıradanlıktan çıkarmak istemesinin bir sonucudur. Evliyâ Çelebi, izlenimlerine kendine has ilgi çekici üslubunu katarak seyahatnamesini akıcı hâle getirmiştir. Böylelikle okuyucu iki yoldan bilgi edinmektedir. *Birinci yol, Evliyâ Çelebi'nin doğruluğunu çeşitli kaynaklarla da kesinleştirdiği, örnekleri bugün de mevcut bulunan gerçek olaylar ve varlıklar; ikinci yol, ara ara yer verilen ve kimi Evliyâ Çelebi tarafından kimi de gezdiği yerlerde dinlediği insanlar tarafından kurgulanan*

² Daha geniş bilgi ve yazının Türkçeye çevrilmiş metni için bkz. Nuran Tezcan, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması Hakkında", *Osmanlı Araştırmaları XXXIV, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergen Hatıra Sayısı-II*, İstanbul, 2009.

³ Akademik incelemeye tabi tutulduğunda söz konusu çalışmanın ve Türkiye Türkçesine aktarılmış biçiminin kabul edilemeyecek düzeyde hatalı ve eksik yönleri bulunduğu dair tartışmalar vardır. 2021 yılında kurulan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi (FSMVÜ) Evliya Çelebi Çalışmaları Merkezi, 2023 yılı itibarıyla *Seyâhatnâme*'nin transkripsiyonlu ilmi neşrinin ve standart Türkçeye aktarımının yapılmasını planlayan bir proje başlatmıştır.

metinler ya da ifadelerdir. Okuyucunun, bu kurgusal öğelerden kendine özgü sonuçlar çıkarması, bir çeşit bilgi edinmedir ve yöntem daha eğlenceli, edinim daha kalıcıdır.

Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhatnâme*'yi yazarken benimsediği tarz, konuyla ilgilenen araştırmacılar arasında tartışmalara neden olmuştur. Bir taraf eserin gerçekleri yansıtmadığını savunurken diğer taraf bunu üslup özelliği olarak kabul eder. Ş. H. Akalın'a göre, Evliyâ Çelebi'nin yazdıkları, bazı yerlerde abartılı anlatım kullanması dolayısıyla kimi zaman *palavra* olarak dahi algılanmışsa da *Seyâhatnâme*'de doğru ve gerçek bilgi çoğunluktadır. Abartılı anlatımların bulunduğu yerler, Evliyâ Çelebi'nin gözlem ve hayal gücünü, bakış açısını, üslubunu ortaya koyan ve ayrıca incelenmesi gereken bölümlerdir. Akalın, A. H. *Tanpınar*'ın "Ben Evliya Çelebi'yi tenkit etmek için değil, ona inanmak için okurum. Ve bu yüzden de daima kârlı çıkarım." düşüncesini de hatırlatmak sûretiyle pozitif yaklaşımını ortaya koyar (Akalın, 2011: 212-233). H. Develi, Türkiye'de her aydının Evliyâ Çelebi'yi bildiğini, ama anlattıklarının abartılı olması nedeniyle biraz güvenilmez, inanılmaz kabul edildiğini söyler ve buna rağmen *Seyâhatnâme*'nin Osmanlı araştırmaları konusunda sık sık referans gösterilmeye devam ettiğini sözlerine ekler (Develi, 1995: 1239). N. Gözaydın ise 1980'li yıllara kadar *Seyâhatnâme* üzerinde duran yazarların zaman zaman eserin önemini ve çeşitli bilim dallarına yaptığı katkıları dile getirmesine rağmen, konuyla ilgili monografik çalışmaların bir hayli az olmasını vaktiyle verilen yanlış hükümlerin veya oluşan ön yargıların etkisine bağlar (Gözaydın, 2000: 51). Çelebi ve eseriyle alakalı çok sayıda araştırması bulunan N. Tezcan'a göre, *Seyâhatnâme* hem belgesel hem de kurgusal bir eser olması dolayısıyla çok katmanlı yapıya sahiptir. Evliyâ Çelebi, bilgileri belgesel niteliğinde, oldukça sistemli bir şekilde sunarken aynı zamanda kendi otobiyografisinden canlı hayat kesitlerini de eserine katmıştır. On ciltten oluşan *Seyâhatnâme*, Evliyâ Çelebi'nin seyahatlerine uygun bir zaman akışı izlemesinin yanı sıra, olay zincirlerinin değişik ciltlerde birbirine bağlı olarak sürmesi, daha önce yaşananlara ve verilen bilgilere göndermeler yapılması, yazarın ciltler arasında bir bütünlük sağlama amacıyla kurgulama yaptığını ortaya koymaktadır (Tezcan, 2006: 13). Görüşlere bakıldığında ulaşılabilecek genel yargı, kurgulama ve abartıların yazarın üslup özelliği olarak kabul edilmesi gerektiği, bunlara ara ara yer verilmesinin eseri daha ilgi çekici hâle getirme amacı taşıdığı, dolayısıyla bu kısımlar yüzünden verilen bütün bilgileri güvenilmez saymanın gereksiz ve yanlış bir tavır olacağıdır.

Dankoff, *Seyâhatnâme*'yi tür açısından kişisel hatırat olarak temellendirilmiş bir Osmanlı coğrafya ansiklopedisi olarak görür. Ayrıca, bu türün emsâli ve taklidi bulunmadığını da belirtir. Mehmed Âşık ve Kâtib Çelebi, coğrafi ansiklopedi olarak nitelendirilebilecek iddialı eserler yazsa da bu çalışmalar, kapsamının evrensel olması ve bireysel seyahatlerin ötesine geçmeleri yönüyle Evliyâ Çelebi'nin eserinden ayrılır. *Seyâhatnâme*'de yazarın varlığı ısrarcı, kapsam sınırlıdır. Dankoff'a göre, Evliyâ Çelebi'nin anlatımındaki heyecan, olayların içinde bizzat yer almasından kaynaklanır. Bu da ilk elden gözlemin anlatıma katkısını vurgular (Dankoff, 2010: 97-106). *Seyâhatnâme*, bir mevkîyle alâkalı akla gelebilecek niteliklerin yanında, benzer türde yazılan her kitapta karşılaşamayacağımız hususlar olan insanların karakter yapıları, bir yerdeki telaffuz özellikleri, ilk ağızdan savaş meydanı tasvirleri gibi ince ayrıntıları da işlemesi bakımından ileri bir noktadadır. Ayrıca okuyucuya anlatılan olaylar, mimarî yapılar, gezilen yerlerdeki insanların fizikî özellikleri üzerine yapılan betimlemelerde de aynı hassasiyet ve detaycı yaklaşım göze çarpar.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırma Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yöntemine göre tasarlanmıştır. Çalışmada veri toplamak için doküman analizi tekniğinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda Evliyâ Çelebi'nin ünlü eseri *Seyâhatnâme*'de anlatımı güçlendirici yollardan biri olarak tercih edilen öyküleme ve genellikle ona bağlı oluşan mübalağalı ifadelerden birçok çalışmada bahsedildiyse de bu ifadeler üslup özelliği olarak sistematik biçimde değerlendirilmemiş, anlatılanların gerçekliği sorgulanmıştır. Eser, bu açıdan bakılarak okunduğunda makalede maddeler hâlinde sıralanan kalıp ifadelerin bulunduğu görülecektir. Bu yönüyle diğerlerinden ayrılan bir stilistik değerlendirmesi yapılmıştır.

2.2.Veri Toplama ve Analiz

Seyâhatnâme'de tekrar eden yapıların inceleme konusu olarak belirlenmesini takiben başta Türkiye kapsamlı bir alanyazın (literatür) taraması yapılarak konunun çalışmalarda işlenip işlenmediği tespit edilmiş, bu tespit sonrasında yapıların stilistik bağlamda ele alınarak açıklanması uygun bulunmuştur. Tarama sonucu ulaşılan bilimsel çalışmalar konuyla ilgisi bakımından sınırlandırmaya tâbi tutulmuştur. Araştırma konusu seçilen alanda belirlenen dokümanlar analiz edildikten ve eserin yazıldığı dönemle ilgili bilgi toplandıktan sonra, nesnel ve kesin sonuçlara ulaşmak amacıyla metin taramasından elde edilen nitel ve nicel verilerin sunulduğu bir tablo hazırlanmıştır. Nitel veri çözümleme tekniklerinden biri olarak dokümanların önceden belirlenmiş bir kategori çerçevesinde incelenip yorumlanmasına dayalı betimsel analiz kullanılmıştır. On ciltlik eserin üslup özellikleriyle ilgili bilgi vermesi açısından beş cilt yeterli görülerek çalışma kapsamı sınırlandırılmıştır. Taramada kaynak metin olarak eser üzerinde yapılan son düzenlemeleri de içeren en kapsamlı yayımlar seçilmiştir: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I-IV. Cilt* (YKY). Tespit edilen maddeler ve kullanım sıklıkları tablo hâline getirilerek sunulmuştur.

2.3.Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, veri toplama araçlarının uygulanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde ANKAD Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmada kamuya açık bir kaynak olan Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhatnâme* adlı eseri tahlil edilmiştir. Çalışma, *doküman analizi* tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

3. İNCELEME⁴

Derin bir düşünce yapısına sahip olan, her cildinde zekâsına ve yeteneklerine şahit olduğumuz Evliyâ Çelebi, bu sıfatların hakkını vererek bilinen tek eserini⁵ okura dümdüz sunmak yerine kendine has bakış açısını ve üslubunu bazı anlatım yollarıyla geliştirmiştir. Söz konusu yollardan biri de üslubu güçlendirmek ve akıcı hâle getirmek, ilgi çekici ve etkileyici bir anlatım sağlamak, eseri zenginleştirmek ve süslemek gibi amaçlarla başvurulmuş mübalağa sanatıdır. *Evliyâ Çelebi, bu sanatı farklı yapılarda kullanmıştır. Bazıları deyimleşmiş birleşik fiil hâlinde, bazıları sıfat tamlamalarında tamlayan unsurdur, bazıları cümlede yargı bildirir, bazıları şart bildirir. Seyâhatnâme’de geçen abartılı ifadelerin bahsedildiği yazılarda onların ne kadar gerçekçi olduğu sorgulanarak sadece bilgi edinme yönünden değerlendirilmiş, yapısı ve kullanım özellikleri üzerinde fazla durulmamıştır. Farklı bir açıdan bakıldığında ve daha detaycı bir yaklaşımla okunduğunda Seyâhatnâme’de kullanılan abartılı ifadelerin, geçtiği bazı yerlerde belli kalıplar dâhilinde tekrarlanarak sistematik bir yapı kazandığı görülür. Burada, söz konusu ifadeler maddeler hâlinde sıralanarak yapıları ve kullanım özellikleri bakımından değerlendirilecektir. Bu şekilde, Evliyâ Çelebi’nin üslup özelliklerinden olan mübalağaların farklı bir yönden ele alınması amaçlanmaktadır.*

Makalede on ciltlik *Seyâhatnâme*’nin ilk beş cildinde bulunan, belli kalıp ifadeler hâlinde mübalağalı bir anlatım elde edilmesini sağlayan yapılar incelenmiştir. İncelenen yapıların *kalıp ifade* olarak anılmasının nedeni, birçok yerde yapıca değişikliğe uğramadan geçmesidir. Ancak, bahsedilen ifade kalıplarının metinde rastlandığı her yerde mübalağalı ifade olarak gösterilemeyeceğini de belirtmek gerekir. Bu şekilde yapı bakımından incelemedeki maddelerle aynı özellikleri taşıyıp abartı barındırmayan benzetmeler oldukça az sayıdadır.

...-misâl ...

Seyâhatnâme’de mecaz anlam barındırmayan, gerçek anlamı benzetmeler de vardır: *ma‘cûn-misâl, halka-misâl...* Burada incelenen *misâl* ile yapılan benzetme yollu abartmalardır.

Bu gruptaki ifadeler, sıfat tamlamasının tamlayan unsuru olan edat grubu (*deryâ-misâl asker, cânib-i erbâ‘aya nâzır ejder-i âteş-feşân-misâl yüz pâre balyemez top-ı kûplar...*) ve birleşik fiil (*birer kûh-misâl âmâde dur-, kal‘a-i islâmbol cezîre-misâl olmağa sehel kalmış...*) yapılarındadır.

Anlamca Türkiye Türkçesindeki gibi, *kadar* edatlarının işlevlerine sahiptir. Metinden alınan örnekte görüleceği üzere *misâl* yanında *gibi* de kullanılmıştır ve metnin genelinde benzetme işleviyle *misâlden* daha yaygın kullanım alanına sahiptir:

"Kanı levendâtlarınız huzûruma gelsin" deyince azamet-i Hudâ deryâ-misâl sîne-çâk, pür-silâh bî-bâk, eli muştalı asker-i pâk sadâ-yı Allâh Allâh ile huzûr-ı pâdişâhîye gelince cemî‘i yeniçeriler mûr [u] meges gibi herkes bir köşede sığdıup ta‘vîze başlarlar. [I/195a]

⁴ Metinden alıntı yapılan kısımlar ve Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimleri kaynaklardaki gibi yazılmış, değişiklik ve düzeltme yapılmamıştır.

⁵ Evliyâ Çelebi’nin *Papas Dîvâne*’yi tanıtırken kullandığı “*Şakanâme*’mizde taklîdi mufassal tahrîr olunmuşdur.” (I/114b) ifadesi onun henüz keşfedilmemiş “*Şakanâme*” adlı bir eseri olduğuna işaret etmektedir.

“‘Kanı levendânlarınız huzuruma gelsin’ deyince deniz gibi bağı açık, korkusuz silahlı, eli muştalı pâk asker Allah Allah sadâsıyla padişah huzuruna gelince bütün yeniçeriler karınca ve sinek gibi herkes bir köşede toplanıp tavize başlarlar.”

“*misâl*” kelimesi Lâtin harfli metinde ayrı yazılmamış, bütün örneklerinde “-” ile isme bağlanmıştır.

En fazla, cümlede abartılı bir çokluk anlamı sağlayan sıfat tamlamasının tamlayanı olarak “*deryâ*” kelimesiyle yan yana geldiği görülür: *deryâ-misâl asker*. Çelebi’nin sıklıkla savaş meydanlarında bulunarak gördüklerini betimlemesi, bu sıfat tamlamasının eserde devamlı surette kullanılmasında etkindir.

İfadelerden örnekler aşağıda listelenmiştir:

cânib-i erbâ‘aya nâzır ejder-i âteş-feşân-misâl yüz pâre balyemez top-ı kûplar [I/15a]

deryâda katre-misâl azacık asker [I/20b]

deryâ-misâl asker-i bî-pâyân [24a]

iki deryâ-misâl asker [I/24b]

bir sarâyimisâl bir küçük kulle [65a]

arслан-misâl samson kelbleri [I/133a]

mu‘cize-misâl bir ma‘rifet [I/163b]

arслан-misâl eyi balıkları [I/174b]

evren-misâl şâhbâzlar [I/193b]

evc-i semâya ser çekmiş kûh-i bî-sütûn-misâl kayalar [II/267b]

nûr-misâl duhter-i pâkîze-ahterleri [II/268b]

on iki kara ejdehâ-misâl mavna [II/269b]

bâğ-ı İrem-misâl gülistânında [II/286b]

kubbe-misâl kellesinin [II/289a]

hûr [u] gûlmân-misâl dilberân-ı urbândır [III/26a]

fi‘l-hâl dağ pâresi-misâl küffâr gemisine [III/41b]

deryâ-misâl âdem [III/45b]

cemî‘i ahâlî-i Haleb deryâ-misâl olup [III/51b]

bâğ-ı cinân-misâl âsitânedir [III/48a]

her biri birer ayaklı cebehâne-misâl zeber-dest sekbân u sarıca haşerâtları [III/178b]

penbe-misâl yufka lavaşası [IV/258b]

fil-i Mahmûdî-misâl câmûslar [IV/263b]

hûrî-misâl bintânlar [V/70a]

bâğ-ı İremezât-misâl bir tekye-i müzeyyenî [V/97a]

cennet-misâl şehir-i Niş [V/117b]

gayyâ-misâl uçurum [V/170a]

...(-dXr) kim ... mümkün değil

Bu kalıpta, bir eylem ya da durumun niteliğini “mümkün değil” ifadesiyle imkânsız kılarak yüceltme söz konusudur.

Kalıba göre, nitelenecek hareket, durum belirtildikten sonra “kim” bağlacı gelir. Sonrasında mübalağanın yapıldığı kısım olan “... mümkün değil” şeklinde ifade tamamlanır. Bazı yerlerde anlamı kuvvetlendirmek için ilk kısımda *o kadar, eyle*; ikinci kısımda *asla* gibi kelimeler de eklenmiştir.

III. ve IV. ciltte bu kalıpla yapılan abartılı ifadeye rastlanmamıştır.

*Çerkes-i nâkesde ba‘zı kelimâtlarında saksığan kuşu sadâsı gibi kaleme gelmez boğazdan beyne’l-fükemeyhden kelâmlar var **kim** aslâ tahrîri mümkün değildir.* [I/151a]

“Çerkezcenin bazı kelimelerinde saksığan kuşu sesi gibi kaleme gelmez boğazdan ve iki çene arasından kelimeler var ki yazılması asla mümkün değildir.”

*Tebrîz kapusunun iç yüzünde bir bâb-ı bî-bedeli ve iki minâre-i ser-âmedi var **kim** Kâşî çînine hurşid-i dırahşân pertev urdukda şa‘şa‘asından çeşm-i benî Âdem bir dem nazar etmek **mümkün değildir.*** [II/287a]

“Tebriz kapısının iç yüzünde eşsiz bir kapısı ve iki yüksek minaresi var ki kâşî çinisine parlayan güneş ışıklarını vurduğunda parıltısından insanın gözlerinin bir an bile bakması mümkün değildir.”

...(-dXr) kim ... olur / olunur

Bir önceki kalıpla benzer özellikler gösterir. Yine “kim” bağlacı ile mübalağalı ifade bulunan kısma geçilir. Bu sefer, ikinci kısım etken veya edilgen çatılı, geniş zaman çekimindeki “ol-” fiiliyle tamamlanır.

Buradaki örnekler, büyük çoğunlukla doğal ve mimarî yapıların ya da güzel hanımların övgüsünü içerir. Onlar karşısında duyulan hayranlık betimlenir. Aynı durumun anlatıldığı şu iki örnekte görüleceği gibi her zaman övgüden söz etmek mümkün değildir: “... bir hây-hû ile alayköşkü dibinden ubûr ederler **kim** sadâları evce peyveste **olur**” ve “... def ü kudüm ve bir hây-hû-yı şûm ile ubûr ederler **kim** islâmboşi velvelelerinden zelzele-nâk **olur**”.

*Temâşâlık nâm bir kasr-ı cihân-nümâ etmişdir kim hâlâ eser-i binâları zâhir ü bâhir bir kâh-ı Havernakdır kim ile’l-ân vâcibü’s-seyr binâ-yı azîmlerdir **kim** âdemin aklı çâk **olur.*** [I/8b]

“Temâşâlık adlı cihannümâ bir köşk yapmıştır ki hâlâ yapısının eserleri açık seçik Havernak köşküdür ki hâlen görülmeye değer büyük yapılardır ki insanın aklı durur.”

*Ammâ Ebü’l-feth GâzîAyasofya ismiyle müsemmâ kenîseyi temâşâ etdükde gördü **kim** bu makâm bir binâ-yı azîm ve bünyân-ı metîn-i kadîmdir **ki** mühendis-i hired [u] hurdedân ve mi‘mâr Ağnados nâm tab‘-ı selîm [u] sâhib-iz‘ân bu binânın metâneti erkânında hayrân ve bu bünyânın tarh-ı esâs ve ref‘-i kubbesin gören vâlih [ü] ser-gerdân **olur.*** [I/30b]

“Ama Fatih Gazi, Ayasofya ismiyle adlanan kiliseyi seyrettiğinde gördü ki bu makam büyük bir yapı ve eski sağlam bir eserdir ki usta mühendis ve Mimar Ağnados adlı temiz huylu, anlayış sahibi, bu binanın sağlamlığına hayran ve bu yapının temel kurulmasını ve kubbesinin oturtulmasını gören hayran olur ve kendinden geçer.”

*Bir hikmet-i acîb ü garîb mesîregâh-ı tâli‘ kuyusudur **kim** ne gûne su’âl etsen ana göre cevâb istimâ‘ **olunur**. [I/120a]*

“Acayip ve tuhaf hikmetli talih kuyusu mesiredir ki kim ne çeşit soru sorarsa ona göre cevap duyulur.”

*Bunlar dahi defü kudüm ve bir hây-hû-yı şûm ile ubûr ederler **kim** islâmboliçi velvelelerinden zelzele-nâk **olur**. [I/204a]*

“Bunlar da def ve kudüm uğursuz bir hây-hû ile geçerler ki İstanbul'da velvelelerinden deprem olur.”

*Her biri yegâne-i asr, hânende ve sâzendeye mukallidlerdir **kim** cihân nü-demâları bunların yanında lâi-bî-zebân **olur**. [I/209a]*

“Her biri zamanın biriciği, okuyucu, çalıcı ve taklitçilerdir ki cihan nedimleri bunların yanında dilsiz lâi olur.”

*Me’kûlat-ı mahsûlât [ve] meşrûbâtının memdûhâtından bâğı ve bâğçesi cihânı zeyn edüp bir vukıyye ve beş yüz dirhem lüffân narı olur kim içinde her dânesi kızılık dânesi kadardır. Ve gâyet âbdâr lüffândır **kim** âdem kellesi gibi **olur**. [II/283b]*

“Yiyeceklerinin ve içeceklerinin beğenilenlerinden; bağı ve bahçesi cihanı süsleyip bir okka ve beş yüz dirhem lüffan (ekşi) narı olur ki içinde her tanesi kızılık tanesi kadardır. Ve gayet sulu, ekşi, insan kellesi gibi olur.”

*On aded yed-i kudret ile kayadan oyulmuş kârbânsarây-ı bî-misâllerdir **kim** içinde âdemîzâd gâ’ib **olur**. [III/56b]*

“On adet kudret eli ile kayadan oyulmuş benzersiz kervansaraylardır ki içinde insan kaybolur.”

*Evvelâ cümleden Kızıl medrese derler bir medrese-i ibretnümadır **kim** diyâr-ı islâmiyyede eyle bir dâr-ı ulûm ne binâ **olunmuşdur** veyâ **olunur**. [III/75a]*

“Evvelâ bunlardan, Kızıl Medrese derler ibret verici bir medresedir ki İslâm ülkelerinde öyle bir ilim yuvası ne yapılmıştır ve de yapılabilir.”

*Ve bu kal‘anın Rivne divin kazdığı mağârânın içinden bir âb-ı nâb-ı zülâl gılgırup çıkar **kim** istimâ‘ eden benî Âdem'in kulakları esamm **olur**. [V/134b]*

“Bu kalenin Rivne devin kazdığı mağaranın içinden bir pâk berrak su fışkırıp gürültüyle çıkar ki bunu duyan insanların kulakları sağır olur.”

İlm-i tılsımile anda bir kaynak âb-ı hayât kuyuçıkarmış bir âb-ı rakîk bâb-ı kevserdir kim bir katre nûş eden marîz hayât-ı câvidân mertebesin bulmağa yakın olur. [V/171a]

“Bir berrak Kevser suyudur ki bir damla içen hasta, yeniden hayat bulmuş derecesinde sağlığına kavuşur.”

... tahrîr eylesek / etsek ... olur

Seyâhatnâme’nin dikkat çekici kalıp ifadelerindendir. Buradaki örneklerin tamamında övülen varlığın nitelikleri, yazıya dökülse ne kadar uzun olacağı belirtilerek yüceltilir.

Birkaç örnekte şu değişikliklere rastlanabilir: “... *tahrîr* eylesem ... *olur*”, “... *vasf* etsek ... *olur*” ve “... *yazsak* ... *olur*”.

*Niçe bin kerre şeref-i sohbetleri ile müşerref olup eyle bir azîmü's-şân pâdişâh-ı Cem-cenâb'ın hayr du'âların almışız, eğer cümle sohbetlerimizde olan kelimâtları **tahrîr eylesek** bir müdevven kitâb **olup** tatvîl-i kelâma bâ'is **olur**. [I/71b]*

“Nice bin kere sohbet şerefleri ile şereflendik. Öyle bir şanı yüce Cem yapılı padişahın hayır dualarını almışız. Eğer bütün sohbetlerimizde olan sözleri yazsak bir kitap büyüklüğünde olur ki bu da sözün uzamasına sebep olur.”

*Eğer bu dergâhda medfûn olan kibâr-ı kümmelînin seng-i mezârları târîhleri ile ziyâret etdiklerimiz **tahrîr etsek** başka bir mücelled kitâb **olur**. [I/112a]*

“Eğer bu dergâhta gömülü olan büyük kâmillerin mezar taşları tarihleri ile ziyaret ettiklerimizi yazsak başka bir ciltli kitap olur.”

*Eğer her birin fîrâdâ fîrâdâ mâ-vaka'ı üzre **tahrîr eylesek** Seyâhatnâme'miz bir ziyâfetnâme **olur**. [I/142b]*

“Eğer her birini tek tek olduğu gibi yazsak Seyâhatnâme'miz bir ziyâfetnâme olur.”

*Eğer bu **tahrîr** olunacak cümle esnâfı bu gûne âb-ı tâb ile evsâfların **tahrîr etsek** başka bir fütüvvetnâme olup seyâhatimize mâni ' olup kesret-i kitâbet **olur**. [I/172a]*

“Eğer bu yazılacak bütün esnafı bu şekilde ayrıntılarıyla yazsak başka bir fütüvvetnâme olup seyâhatimize mâni olur.”

*Ne'üzü billah ol geçidde çekilen âlâm-ı şedâ'idi birer birer mufasssalan **tahrîr etsem** tasdî'-i re'se bâ'is **olur**. [II/352a]*

“Allah saklasın o geçitte çekilen sıkıntı ve acıları birer birer ayrıntılarıyla yazsam baş ağrısına sebep olur.”

*Hulâsa-i kelâm üç gün üç gecede yetmiş aded üstâd-ı resen-bâzlar arz-ı ma'rîfet etdiklerin **tahrîr eylesek** meddâh-ı resen-bâz olmuş **oluruz**. [II/360a]*

“Sözün kısası üç gün üç gecede yetmiş ip cambazı ustalarının gösterdikleri becerilerini yazsak cambaz övücüsü oluruz.”

*Bu sahrâ-yı fêrah-fezânın evsâfın manzûrumuz olduğu üzre nemene aşâ'ir [u] kabâ'il meks eder anları **tahrîr eylesek** ve ne kadar ma'mûr ve âbâdân kurâları var, **terkîm etsek**, bir mücelled-i tomar-ı dîrâz **olur**. [III/87a]*

“Bu uçsuz bucaksız geniş ovanın özelliklerini görebildiğimiz üzere ne gibi aşiretler, kabileler konaklar, onları yazsak, ne kadar bakımlı ve şenlikli köyler var onları kaydetsek ciltli büyük bir kitap olur.”

*Eğer ma'lûmumuz olduğu üzre cümle zuhûr eden havâdisâtı **tahrîr etsek** seyâhatnâmemiz **tahrîrine mâni ' olur**. [III/185a]*

“Eğer malumumuz olduğu bütün meydana gelen olayları yazsak seyâhatnâmemizin yazılmasına engel olur.”

*Bu mahmiyye-i kebîrin eğer müverrihân-ı seleflerin **tahrîri** üzre bu şehri harâbâbâdı **tahrîr eylesek** bin mücelled {kitâb} **olur**. [IV/390b]*

“Bu büyük beldenin, eğer geçmiş tarihçilerin yazdığı üzere harap olan şehrini yazsak bir⁶ cilt kitap olur.”

*Eğer bu mahalde olan vakayı ‘ât-ı turrehâtı birer birer **tahrîr eylesem** başka bir mücelled Vâkı‘anâme-i Veysîgibi ümmü’l-ahbâr nâm bir tevârîh olur. [V/7b]*

“Eğer bu mahalde olan olayları birer birer yazsam başka bir ciltli Vâkıanâme-i Veysî gibi ümmü’l-ahbâr adında bir tarih olur.”

*Eğer bu Okna mağâraları cahîmin mâ-vaka ‘ı üzere **tahrîr eylesek** gûyâ çâh-ı gayyâ-yı ve derk-i esfeli vasf eylemiş **oluruz**. [V/102b]*

“Eğer bu Okna mağaraları cehennemini olduğu gibi yazsak sanki cehennem çukurunu anlatmış oluruz.”

...-sA- ... olur

Bu kalıpla oluşmuş abartılı ifadeler, *ol-* esas fiili ya da yardımcı fiiliyle belirtilen durum veya hareketin şarta bağlanmasıyla elde edilir.

Belirtilen kalıp hâlindeki kullanımının dışında kalan örneklerin büyük kısmında şart ekinin yerini zarf-fiil ekleri alır. Şart ekinin verdiği anlam ile zarf-fiil ekinin anlamı birbiriyle benzerlik içinde bulunduğu takdirde, bu iki ek yer değiştirirse ifadede anlam daralması görülmemektedir:

Leyle-i ıydeynde ve rûz-ı ıydeynde ve sûr-ı hümâyûnlarda ve on sekiz pâdişâh ve kralın elçileri cem ‘ olanda bu kösleri çalıp ra‘d-vâr sadâları evce peyveste olur. [I/202b]

“İki bayram gece ve gündüzlerinde, padişah düğünlerinde ve on sekiz padişah ve kralın elçileri toplandığında bu kösleri çalıp şimşek gibi sesleri göklere yükselir.”

Metinden örnekler:

*Ammâ bu kasabanın bed-râyihasından gayrı kimesne bir ân **dursa** âdem helâk **olur**. [I/117a]*

“Ancak bu kasabanın kötü kokusundan dolayı, dışardan bir kimse bir an dursa ölür.”

*Ve kâhîce uşşâk-ı müştâka bir hande-künân nigâh **etseler** nâgâh âşık-ı dil-i zâr, zâr-ı nizâr-ı pür-zâr-ı Mecnûn-ı bî-karâr **olur**. [II/307b]*

“Ve kâhîce yangın âşıklara bir gülücük atsalar ansızın gönlü yaralı âşık inler, ağlar ve kararsız Mecnun'a döner.”

*Her kim bu âbdan nûş **etse** koyun eti yemiş kadar olup tendürüst **olur**. [III/57a]*

“Her kim bu sudan içse koyun eti yemiş kadar olup sağlıklı olur.”

*Bu kûh-ı bülend üzre kavm-i Yahûd urûc **etse** bi-emrillahi Ta‘âlâ zehresi çâk olup mürd **olur**. [IV/243a]*

“Bu yüksek dağ üzerine Yahudi kavmi çıksa Allah'ın emriyle ödü patlayıp ölür.”

*Bu varoşun dahi cümle sokakları tahta döşelidir. Şehre yağmur **yağsa** şehirden taşra bataktan fîl-i Mengerusî gark **olur** [V/119a]*

⁶ “bin”

“Bu varoşun da bütün sokakları tahta döşelidir. Şehre yağmur yağsa şehirden dışarı bataкта Mengerus fili boğulur.”

... **olunmaz**

“*olunmaz*”, kalıp hâlinde örnek teşkil ederek geçtiği cümlelerin neredeyse tamamında, *ta‘bîr* ismiyle ya da *ta‘bîr ü tavsîf* bağlama grubuyla “isim + yardımcı fiil” kuruluşunda birleşik fiil yapıları oluşturmuştur. İfadedeki abartma, bahsedilen varlık ya da olayın “anlatılamaz” olarak nitelendirilmesiyle sağlanır.

Unkapanı'nın iç yüzünde Süğlün Muslu Sultân sarâyı dibinde bir mevzûn tula minâresinin zirve-i âlîsindeki kapusu üzre beyâz tulaile kırmızı tula üzre üstâd-ı bennâ Kûfî hat ile tuladan bir "Lâ ilâhe illallâh, Muhammedün Resûlullâh" tahrîr etmiştir kim diller ile ta‘bîr olunmaz. [I/90b]

“Unkapanı'nın iç yüzünde Süğlün Muslu Sultan Sarayı dibinde bir ölçülü ve düzgün tuğla minaresinin en tepesindeki kapısı üzere beyaz tuğla ile kırmızı tuğla üzere yapı ustası Kûfî hat ile tuğladan bir “*Lâ ilâhe illallâh, Muhammedün Resûlullâh*” yazmıştır ki diller ile anlatılamaz.”

Ve bu türbe içre ol kadar şehzâde ü hâniyeler medfûndur kim add olunmaz. [I/103a]

“Bu türbe içinde o kadar şehzâde ve sultanlar gömülüdür ki sayılmaz.”

Bunlar Ebussu‘ûd-ı Sâni'dir, diller ile medh olunmaz. [I/108b]

“Bunlar ikinci Ebû‘s-suûd'dur, diller ile medh olunmaz.”

Ve bu tekyenin mücellâ der [ü] dîvârında olan hüsn-i hatlar ve ibret-nümâ nakş-ı bûkalemûn tasâvîrin evsâfı bir vech ile terkîm olunmaz. [I/123a]

“Bu tekkenin parlak duvarlarında olan güzel yazılar ve ibret verici bukalemun nakışlı resimler hiçbir şekilde anlatılamaz.”

Ve Ketağaç Paşa ve sâ‘ir mîr-i livâlar dahi cümle paşanın dest-bûsiyle şeref-yâb olup cemî‘î guzâta bir ziyâfet-i âlî olmuşdur kim diller ile ta‘bîr olunmaz. [II/333b]

“Ve Ketağaç Paşa ve diğer sancak beylerinin tamamı da paşanın elini öperek şereflendi. Bütün Müslüman gazilere büyük bir ziyafet çekilmiştir ki diller ile anlatılmaz.”

Ammâ bu kal‘ada sâ‘at gibi kurulu bir gûne un değirmeni vardır, diller ile ta‘bîr olunmaz san‘at-ı acîbdır. [III/38a]

“...ama bu kalede saat gibi kurulu bir çeşit un değirmeni vardır, diller ile anlatılmaz acayip sanattır.”

Bu eski Musul'dan hareket edüp mezâristânın ubûr ederken alâyimât-ı ibret-nümâlar var kim diller ile ta‘bîr olunmaz ve her mevtânın seng-i mezârlarında niçe yüz yıllık gûnâ-gûn hatlar ile tahrîr olunmuş vâcibü's-seyr merâkîd-ı tavileler var kim niçesini tahrîr eylesek Deşt-i Kıpçak'da kûh-ı Elburz dâmeninde Irâk-ı Dadyân şehrinin harâbistânının mezâristânın tahrîr etdiğimize döner. [IV/399b]

“Bu eski Musul'dan hareket edip mezarlığını geçerken ibret verici belirtiler var ki diller ile anlatılmaz. Ve her ölünün mezar taşlarında nice yüz yıllık başka başka yazılarla yazılmış

seyirlik büyük ve uzun mezarlar var ki bir kısmını yazsak Deşt-i Kıpçak'ta Elburz Dağı eteğinde Irak-ı Dâdyân Şehri'nin harabesinin mezarlığına yazdığımıza döner.”

Andan kalkıp Ravna yaylağın aşarken Cenâb-ı Kibriyâ'nın yed-i kudret ile halk etdiği eşcâr-ı müntehâları seyr etdiğimiz tahrîr eylesek Hudâ'ya ma'lûmdur kim bir vech ile vasf olunmaz. [V/128a]

“Buradan kalkıp Ravna Yaylağını aşarken Cenâb-ı Kibriyâ'nın kudret eli ile yarattığı yüksek ağaçları seyrettiğimizi yazmaya kalksak Allah'a malumdur ki hiçbir şekilde anlatılmaz.”

... olur / oldu / olunmuştur kim ...

Kalıp, *ol-* esas fiili ya da yardımcı fiili ve devamında gelen “*kim*” bağlacından oluşur. Çoğunlukla, ifade öncesinde vasıflandırılacak öge belirtilir, sonrasında mübalağalı biçimde anlatılır. Diğer yol, vasıflandırılacak öge ve anlatımının ifadeden sonra verilmesidir: *Hattâ bu hakîrin bir kerre manzûru oldu kim...*

Göksu nâm hisâr mesîregâhındaki dağlarda bir gûne taşlardan kireç hâsıl olur kim kardan ve pembe ve südden beyâz bir gûne kireçdir kim rub'-ı meskûnda nazîri yokdur. [I/19a]

“Göksu adlı Hisar Mesiresi'ndeki dağlarda bir tür taşlardan kireç elde edilir ki kardan, pamuk ve süten beyaz bir tür kireçtir ki yeryüzünde benzeri yoktur.”

Ve bu tahrîr olunan sarây-ı pâdişâhî içre cümle askeri ve huddâmân-ı gilmândan ve teberdârân-ı hâssa ve âşbâzân ve helvâciyân ve habbâzân [ve] acemî hasırcıyân ve ağayân-ı tavâşî-yı beyâz ve ağayân-ı tavâşî-yı esvedân ve hüddâmân-ı bevâbân ve mu'allimân [ve] cellâdân ve hüddâmân-ı istabl-ı hâssa ve on iki bin bostancıyân-ı hâssa ile cümle bu sarây-ı cedîd içinde kırk bin ma'dûd nüfûs-ı cân hisâb olunmuştur kim hâlâ tahrîr ü tavsîfinde lisân kâsır bir sarây-ı ravza-i Rıdvân'dır. [I/31b]

“Bu yazılan padişah sarayı içinde askeri, kölelerden, hâssa baltacıları, aşçılar, helvacılar, ekmekçiler, hasırcılar, beyaz hadım ağaları, siyah hadım ağaları, kapıcılar, muallimler, cellatlar, hâssa ahırları hizmetçileri, 12.000 hâssa bostancıları ile toplam bu Yeni Saray içinde 40.000 insan hesap olunmuştur ki hâlâ yazılması ve anlatılmasında dilin kısa kaldığı cennet bahçesi bir saraydır.”

Hattâ bu hakîrin bir kerre manzûru oldu kim on aded Freng keferelerinin ilm-i hendese ve ilm-i mi'mârîde kâmil ve sâhib-ayârları gelip bevâblar ile bu câmi'-i münevverî gelip seyr [ü] temâşâ ederken bevâb kayyımlar bu kâfirlerin ayaklarına başka mest giydirip seyrine başlayıp her ne tarafa baktılsa ağızları açık kalıp şaşkınlıklarından birer parmaklarını ısırp hayran olurlardı. [I/45b]

“Hatta bu hakîr bir kere gördü ki on adet Frenk keferelerinin hendese ve mimarî ilminde yetkin ve söz sahipleri gelip kapıcılar ile bu nurlu camii seyrederken kapıcı kayyımlar bu kâfirlerin ayaklarına başka mest giydirip seyrine başlayıp her ne tarafa baktılsa ağızları açık kalıp şaşkınlıklarından birer parmaklarını ısırp hayran olurlardı.”

Bu Kamış dağlarında iri domuzları olur kim her biri eşek kadardır. [II/257b]

“Bu Kamış dağlarında iri domuzları olur ki her biri eşek kadardır.”

Ve bu gölün kenarında kavun ve karpuz olur kim ikisin bir himâr ancak götürür. [II/277a]

“Ve bu gölün kenarında kavun ve karpuz olur ki ikisini bir eşek ancak götürür.”

Ol sene eyle şiddet-i şitâ oldu kim bir kaç ay âfitâb-ı âlemtâbın ziyâsı münce mid olup rûy-ı zemîne pertev vermez olup ol şitâda bulutlar dahi ber-hevâ donup ber-karâr kaldığından Yavaşça Mehmed Ağa nişân koduğu buludu bulup nişânıyla zemînde altunu bulmasının sebebi oldur. [III/52b]

“O sene öyle şiddetli kış oldu ki bir kaç ay dünyayı aydınlatan güneşin ışığı donup yeryüzüne ışık vermez oldu. O kışta bulutlar da gökyüzünde donup yerinde kaldığından Yavaşça Mehmed Ağa bellek koyduğu bulutu buldu. Belleğiyle yerde altınını bulmasının sebebi odur.”

Evvelâ yedi elvân gendümü olur kim gûyâ gılâl-ı Havrân-ı Şâm'dır ve şa'îri gûyâ Sivas arpasıdır ve baklası ikişer dirhem gelir, danedâr fûli olur kim bir diyârda olmaz. [IV/295a]

“Evvelâ 7 çeşit buğdayı olur ki sanki Şam Havranı tahılıdır, arpası sanki Sivas arpasıdır ve baklası ikişer dirhem gelir iri baklası olun ke⁷ bir diyârda olmaz.”

Bu arbedegâhın uruşunda küffâr ile asker-i İslâm ol kadar ceng [ü] cidâl ve harb [u] kütâl olur kim İslâm askeriyle kefare cünûdu karma karış ve katış olup asker birbirin bilmez olurlar. [V/97a]

“Bu arbedegâhın vuruşunda küffâr ile İslâm askeri o kadar savaşmışlardır ki ki İslâm askeriyle kefare askeri karma karış ve katış olup asker birbirini bilmez olurlar.”

... ol mertebe ... kim ...

Bu kalıpla yapılan mübalağada bir derecelendirmeden söz etmek mümkündür. Nitelenen vasfın derecesi, “ol mertebe” ifadesiyle yüksek bir rütbe kazanır ve “kim” bağlacıyla birlikte abartılı biçimde yapılan vasıflandırmaya geçilir.

Ayrıca, iki örnekte işaret sıfatı *ol*, *şol* biçiminde geçer. “kim” bağlacı da yer yer “ki” biçimindedir, ancak onun sayısı fazladır. İkili kullanım, 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin bir özelliğidir. Bu durumun önde gelen nedenlerini bu zaman aralığının geçiş dönemi sayılması, yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılıklar, ağız farklılıkları şeklinde sıralamak mümkündür.

IV. ciltte bu kalıbın geçtiği yerlerde mübalağaya rastlanmamıştır.

Hülâsa-i kelâm bu Yağfur Kırıl islâmbol'u ol mertebe ma'mûr u âbâdan etdi kim gûyâ ravza-i cinândan bir köşe etdi. [I/12a]

“Sözün kıyası bu Yağfur Kral İstanbul'u o derece mamur etti ki sanki cennet bahçesinden bir köşe yaptı.”

"Bire hay meded hâlim nice olur" deyü âlem-i hayrete düşüp hicâbından cümle vücûdu fiska fiska şişüp iki üç kerre ayağ üzre kalkup cânib-i erba'aya nigerân edüp görse kim bir âdem deryâsı içre gark olmuş bir tarafa bir kadem atmağa mümkün değil, zîrâ tekâzâ ol mertebede kim bir kadem atsa kazıyye ma'lûm. [I/37b]

“‘Bre hay medet hâlim nice olur’ diye hayrete düşüp utancından bütün vücudu fiska fiska şişince iki üç kere ayağa kalkıp dört tarafa bakar. Görse ki bir insan denizi içine gömülmüş,

⁷ olur ki

bir tarafa bir ayak atmak mümkün değil, zira sıkışıklık o derecede ki bir ayak atsa kazıyye belli.”

***Ol mertebe** âlî idi **kim** Ebü'l-feth minâresine berâber olup neccârlar dahi fevkinde bir mismâr muhlamağa cür'et edemezlerdi. [I/113b]*

“O derece yüksek idi ki Fatih minaresi boyunda olup marangozlar da tepesine bir çivi çakmaya cesaret edemezlerdi.”

*Bu tâ'ife kemâl-i ma'rifetlerin **şol mertebeye** ergürmüşlerdir **kim** buğday ve arpa ve mercimek ve bakla ve pirinc bir yerde mahlût olsa bunlar bir kalbur içre cümlesin birbirinden ayırırlar. [I/160b]*

“Bu esnaf ustalıklarını o dereceye ulaştırmışlardır ki buğday, arpa, mercimek, bakla, pirinç bir yerde karışmış olsa bunlar bir kalbur içinde hepsini birbirinden ayırırlar.”

*Ammâ savruntu ve karıntı ve dipi ve şebe, çığ u kiğ **ol mertebe** savruntu ve karıntı etdi **kim** atlar raks-ı Mevlevî, develer semâ'-ı levlevî ederdi. [II/350a]*

“Ama savruntu, karıntı, tipi ve şebe, çığ u kiğ o mertebe savruntu ve karıntı etti ki atlar Mevlevî raksı, develer Mevlevî semâi ederdi.”

*Ta **ol mertebe** Ma'arra suyun medh eder **kim** "Rub'-ı meskûn'da andan lezîz ve hoş-bû su yokdur" der. [III/51a]*

“Ta o derece Ma'arra suyunu över ki, ‘Yeryüzünde ondan lezzetli ve hoş kokulu su yoktur’ der.”

*... ammâ el-ğudretü'lillâh bir turfe ve ucbe-lika ve bed çehre-i gûl beyâbânî idi kim enf-i ankâ-yı Semerkandî hakikatü'l-hâl bilâ-cidâl yarım akçe tahtası kadar burnu var idi. Hattâ görenler "Minkârîzâde'nin zâdesidir" derlerdi. Hattâ **ol mertebe** minkâr-ı koknus-ı la'lgûnu ol kadar büyük ve uzun idi **kim** gazab-âlûd olup hışıldasa Tatar bârgîri gibi burnu kışır kışır öterdi. [V/30b]*

“Ama Allah'ın kudreti bir tuhaf, acayip yüzlü, çirkin çehreli gûlyabânî idi ki Semerkand ankası burnu, gerçekte yarım akçe tahtası kadar burnu var idi. Hatta görenler "Minkârîzâde'nin oğludur" derlerdi. Hatta o derece kırmızı koknus burnu o kadar büyük ve uzun idi ki öfkelenip hışıldasa Tatar beygiri gibi burnu hışır hışır öterdi.”

... ol kadar ... kim ...

“... ol mertebe ... kim ...” kalıbıyla aynı işlevlere sahiptir.

*Sarây-ı Kral'da **ol kadar** mâl-ı hazâyin bulundu **kim** hisâbın Hudâ-yı Mûte'âl bilir. [30a]*

“Kral sarayında o kadar hazine bulundu ki hesabını Hudâ-yı Mûte'âl bilir.”

*Her bir taşda bi-emrillâh gûnâ-gûn eşkâl-i garîbeler ve şükûfeler yazılmışdır ve kenârlarında elvân ezhârlar kazılmışdır ve her amûdların kürsî-i âlîlerinde ve kemerleri etrâfındaki zıhlar kirişmelerinde **ol kadar** üstâd-ı mermer-bür san'at harc etmişdir **kim** hâlâ cihân üstâdları ana bir tîşe urmağa kâdir [de]ğildir. [36a]*

“Her bir taşta Allah'ın emriyle türlü türlü tuhaf şekiller ve çiçekler yazılmıştır. Kenarlarında renkli çiçekler kazılmıştır ve her direğin yüksek kürsülerinde ve kemerleri etrafındaki çizgi

girişmelerinde o kadar mermer ustası sanat göstermiştir ki hâlâ cihan ustaları ona bir külünk urmağa kadir değildir.”

Hattâ Hamdî Çelebi ibn Akşemseddîn'e Türbeli Gönlik kasabasında ol kadar ateh galebe eder kim bir âdem kendüye selâm verse kâğıza bir selâm lafzı yazmış, ana nazar edüp "ve aleykümü's-selâm" der imiş. [39a]

“Hatta Akşemseddin oğlu Hamdi Çelebi'ye Göynük Kasabası'nda o kadar bunaklık gelir ki bir adam kendine selâm verse, kâğıda bir selâm lâfzı yazmış, ona bakıp ‘Aleyküm selâm’ der imiş.”

Ba‘dehu anların du‘âsı berekâtıyla Kanator Kral Üsküdar’ı ol kadar amâr eder kim bâğ-ı behişt olur. [I/141b]

“Sonra bu zatın duası bereketiyle Kanator Kral Üsküdar’ı o kadar imar eder ki cennet bağı olur.”

Bu dellâllar Eski Bedâsten dellâllarına kendüleri ol kadar müsella h müzeyyen ve zî-kıymet âriyetî esbâblar ile alay ederler kim cümle temâşâcılar âlem-i hayrette kalırlar. [I/201b]

“Bu dellâllar Eski Bedesten dellâllarına kendileri o kadar silahlı, süslü ve değerli eğreti esvaplar ile alay ederler ki bütün seyirciler hayrette kalırlar.”

Ammâ Sultân Murâd Hân'ın tab ‘-ı şerîfleri makâm-ı segâha mâ’il olmağile segâhda ol kadar kâr ve nakş ve savt ve zikr ve zecel ve tasnîfât ve kavller ve şarkıyyât varsağıyyât besteleri okurdu kim âdem hayât-ı câvidân bulur. [I/206a]

“Ama Sultan Murad Han'ın tabiatları segâh makamına meyilli olduğundan segâhda o kadar kâr, nakş, savt, zikr, zecel, tasnîfât, kavller, şarkı, varsağı besteleri okurdu ki adam yeni hayat bulur.”

Neferât 200, bunların ser-çeşmesi bir dilbere âşık olup pederinden intikâl eden yüz bin gurus mâlî bu çengiliğe sarfedüp ol kadar murassa ‘ât cevâhir bisâtlar ve her fende üstâd-ı kâmil hânendeve sâzende ve mukallidler peydâ edüp on iki aded nûr-ı mahz, hûrşîd-i dırahşâna müşâbih pençe-i âfitâb rakkâslar peydâ etdi kim her birinin bir işvesi bir ân cân-ı safâya değerdî. [I/209a]

“Neferât 200, bunların önderleri bir dilbere âşık olup babasından kalan 100.000 kuruş malı bu çengiliğe sarf edip o kadar değerli taşlı cevahir koşumlar ve her fende usta okuyucu, çalıcı ve taklitçiler ile on iki adet saf nur, parlayan güneşe benzer güneş parçası rakkaslar peyda etti ki her birinin bir işvesi bir an can sefaya değerdî.”

Anların zamân-ı devletinde bu Nahşivân ol kadar ma‘mûr [u] âbâdân imiş kim deşt [u] sahrâsında bir hatve arz-ı hâliye yok imiş. [II/294b]

“Onların hükümdarlık zamanlarında bu Nahşivan o kadar bakımlı ve şenlikli imiş ki ovalarında ve düzlüklerinde bir adım boş yer yok imiş.”

Ve ağzı ol kadar vâsi‘dir kim dehânın küşâde etse bir karış açılıp bir hürde karpuzu hora geçirüp tenâvül ederdi. [II/343b]

“Ve ağzı o kadar geniştir ki ağzını açsa bir karış açılıp bir küçük karpuzu ağzına atıp yerdî.”

Bu fasıllardan dâ-i devâ bulmayan divânelere bîmârhâneci babalar ol kadar kızcılık hoş-âbı kütüğü çalarlar kim her biri deyenek darbından

*Ahfeş keçisi yâhûd Deli Mehmed maymunları gibi perende atarlar.
[III/166a]*

“Bu fasıllardan fayda bulmayan divanelere timarhaneci babalar o kadar kızcılık hoşafı kütüğü çalarlar ki her biri deynek darbesinden Ahfeş keçisi yahut Deli Mehmed maymunları gibi perende atarlar.”

Hevâsı ol kadar latîfdir kim vakt-i seherde bâd-ı sabâ esüp âdem hayât-ı ebed bulur. [IV/203b]

“Havası o kadar yumuşaktır ki seher vaktinde sabâ rüzgârı esince insan sonsuz hayat bulur.”

Ammâ kurşum atmada ol kadar hünerverlerdir kim pireyi kurşum ile ururlar, ammâ tüfenglerini görsen bir nukreye almazsın, maliyetli değildir, ammâ yahşı nişân urur. [IV/215b]

“Ama kurşum atmada o kadar hünerrilerdir ki pireyi kurşun ile vururlar, ama tüfenklerini görsen bir bakır mangıra almazsın, maliyetli değildir, ama çok iyi nişan urur.”

... ol kadar hulviyyât ü zülbiyyât ve katr-ı nebât mümessek zülâbiyât tenâvül etdik kim gören bizi "şu âdemler bütün helvâdan halk olmuş" derlerdi [V/12b]

“...o kadar tatlılar, katr-ı nebât ve miskli şerbetler yiyip içtik ki gören bizi, "Şu adamlar bütün helvadan yaratılmış" derlerdi.”

...bir gûne baklavadır kim yerde tennûr içinde pişerler. Ol kadar büyüktür kim furuna sığmaz ve bir baklavayı üç yüz âdem yese doymaz. [V/115b]

“...bir tür baklavadır. Yerde tandır içinde pişirirler, o kadar büyüktür ki fırına sığmaz ve bir baklavayı 300 adam yese doymaz.”

Ammâ ol kadar şiddet-i şitâ idi kim "tü" disek âdemin tükürüğü yere buz olup düşerdi. [V/165a]

“Ama o kadar sert kış idi ki ‘tü’ desek insanın tükürüğü yere buz olup düşerdi.”

... eyle ... kim ...

Yapı ve anlamca “... ol mertebe ... kim ...” ve “... ol kadar ... kim...” kalıplarıyla aynıdır.

İslâmbol'un cânib-i cenûbunda Yedikulle'den nîm merhale Kumburgos nâm kal'a kurbünde bir gûne beyâz sâ'at kumu hâsıl olur. Anıniçün Kumburgazı derler. Eyle beyâz ve rakîkdir kim kuvvet-i basar fark edemez. [I/18b]

“İstanbul'un güney tarafında Yedikule'den yarım merhale Kumburgaz adlı kale yakınında bir tür beyaz saat kumu çıkar. Onun için "kum burgazı" derler. Öyle beyaz ve incedir ki göz fark edemez.”

Eyle bir sevâd-ı mu'azzam şehr-i kebîrdir kim şehr-i islâmbol içre bin âdem merhûm olsa yine âdem deryâsından omuz omuzu sökmez böyle bir gulgule-i Rûm'dur {anıniçün islâmbol'a ma'den-i kân-ı insân derler}. [I/19a]

“Öyle bir geniş ülke büyük şehirdir ki İstanbul şehri içre bin adam ölse yine adam denizinden omuz omuzu sökmez, böyle bir gulgule-i Rum'dur. Onun için İstanbul'a insan madeni yurdu derler.”

*Andan niçe bin ulûfesiz derme çatma asker dahi Yıldırım vezîrinin sû'-i tedbîriyle Timur'a tâbi' olup Yıldırım Hân ol an sehel asker ile kalup gayretinden bir nâ-tamâm tay üzre süvâr olup dal-kılıç Timur askeri içine girüp **eyle** şemşîrbâzlık etdi **kim** Tatar'ı demet demet püşte püşte ederdi. [I/24a]*

“Sonra nice bin ulûfesiz derme çatma asker de Yıldırım vezirinin kötü tedbiriyle Timur'a tabi olup Yıldırım Han o an az asker ile kalıp gayretinden bir taze tay üzere binip dal-kılıç Timur askeri içine girip öyle kılıç ustalığı etti ki Tatar'ı demet demet yığın yığın ederdi.”

*Bu deyrin cânib-i erba'ası **eyle** çemenzâr ve hıyâbân-ı koyah etd[i] **kim** Cenâb-ı izzet ber-hevâ tayerân eden ve ber-zemîn seyrân eden hûş-ı tuyûrun ve hayvânât-ı gûnâ-gûnun envâ'ı ol dırahtistân içre mevcûd idi. [I/32a]*

“Bu kilisenin dört tarafı öyle yeşillik ve ağaçlık gölgelik idi ki Cenâb-ı İzzet havada uçan ve yerde dolaşan çeşit çeşit kuş ve hayvanların her türlüşünü o ağaçlık içinde mevcut etmişti.”

*Andan bîmâristân-ı Süleymân Hân. Bu dârü's-şifâ **eyle** bir kân-ı devâ-yı hevâdârdır **kim** bi-emrillâh üç günde hasta şifâ bulur. [I/93a]*

“Sonra Süleyman Han Hastanesi: Bu şifa yurdu güzel havalı öyle bir deva yeridir ki Allah'ın izniyle hasta üç günde şifa bulur.”

*Ammâ bu boğazdan Karadeniz aşağı doğru Akdeniz'e **eyle** cereyân eder **kim** ubûr eden gemilere ok erişmez, berk-i hâtîf gibi ubûr ederler. [I/138b]*

“Ancak bu boğazdan Karadeniz aşağı doğru Akdeniz'e öyle akar ki geçen gemilere ok erişmez, şimşek gibi geçerler.”

*Hemân fiçîdan kırk elli medre sirke alup ol sâ'at fiçîya ol kadar ısıcak su koyup üç günden **eyle** sirke olur **kim** âdemin ciğerin doğrar. [I/170b]*

“Hemen fiçîdan kırk elli müdre sirke alıp o saat fiçîya o kadar sıcak su koyup üç günde öyle sirke olur ki adamın ciğerini doğrar.”

*Cümle ahşâbâtı levha-i ûd u servden **eyle** münakkaş idi **kim** çeşm-i insân nakş-ı Erjeng'inden hîrelenirdi. [II/298a]*

“Bütün ahşapları ödağacı ve serviden öyle nakışlı idi ki insan gözü Erjeng nakşından kamaşır.”

*Yohsa bir na'ra ederim ki âsumândan bulutlar pâre pâre olup sayhamdan nehr-i Nîl ka'ra geçüp Mısır âteşe yanıp harâb olur" deyü **eyle** gazâb-alûd oldu **kim** cemî'i vücûdunda olan tüğleri esbâbından taşra çıkdı. [III/36b]*

“Yoksa bir nara atarım ki gökten bulutlar parça parça olur, sesimden Nil Nehri yerin dibine geçip Mısır ateşte yanıp harap olur" diye öyle öfkelenildi ki vücudunda olan bütün tüyleri elbisesinden dışarı çıktı.”

*Sebeb-i tesmiyesi oldur kim **eyle** mâ'-i bâriddir **kim** içinden erba'a aşer taş çıkarmağa bir ferd-i âferîde merd kâdir değildir. [IV/202a]*

“Erbaataş Suyu'nun özellikleri: Adlandırılmasının sebebi odur ki öyle soğuk sudur ki içinden on dört taş çıkarmaya yaratılmışlardan bir kimsenin gücü yetmez.”

*Bu kal'a-i serbülend **eyle** bâlâdır **kim** zirve-i a'lâsında olan imâristânının burc [u] bârûları keheşân-âsâ ebr-i kebûdlara peyveste olup ta vakt-i zuhr*

*olmayınca ebr-i nilgûn zâ'il olmadan kal'anın mâ-fevkında olan minâreler
ve sâ'ir ebniyye-i âlilere zâhir ü bâhir olamaz. [IV/210b]*

“Bu uzun boylu kale öyle yüksektir ki en tepesinde olan yapıların duvarları ve burçları gökkuşağı gibi mavi bulutlara ulaşır kuşluk vakti olup nilgûn renkli bulut kaybolmadan kalenin tepesinde olan minareler ve diğer yüksek yapılar görünmez.”

*Ba'dehû "Maskat-ı re'simdir" deyü bu cebel-i Sincâr'ı eyle ma'mûr u
âbâdân eyledi **kim** cemî'i müverrihân-ı meddâhânlar anın temdih [u]
tavsifinde âcizler idi. [IV/213b]*

“Sonra ‘doğum yerimdir’ diye bu Sincar Dağı’nı öyle bayındır ve şenlikli hâle getirdi ki övgüler düzen bütün tarihçiler onun övülmesinde âciz idiler.”

*...bu Aydıncığ'ı eyle amâr etdiler **kim** yedi yılda ins [ü] cin ve hûş u tuyûr ve
dîv ü periler çalışmadan bî-tâb ü bî-mecâl kalup İremzâtü'l-imâd misilli bir
şehr-i azîm olup... [V/87b]*

“... bu Aydıncık'ı öyle imar ettiler ki 7 yılda insanlar, cinler, kuşlar, hayvanlar, devler ve periler çalışmadan dermansız kalıp direkli İrem bağları gibi bir büyük şehir olur.”

*Uskokun kellesine bir sâtûr-ı Melek'i eyle çekdi **kim** felek reşk etdi [V/143a]*

“Uskokun kellesine öyle bir Melek satırı çekti ki felek kışkırdı.”

*...cemî'i devâbbâtlar za'îf ü nahîf olup şâh-ı gedâ atı gibi olsa bir hafta bu
yaylanın nebâtâtından yeyüp âb-ı nâbindan nûş etse ol hayvân eyle semîn
olur **kim** gûyâ dâbbetü'l-arz olur. [V/134a]*

“Bütün hayvanlar zayıf olup şâh-ı gedâ (çok cılız) atı gibi olsa bir hafta bu yaylanın otlarından yiyip berrak suyundan içse o hayvan öyle semiz olur ki sanki dâbbetü'l-arz olur.”

... kim gûyâ ... / gûyiyâ

Kalıptan önceki kısımda nitelendirilecek varlık ya da durum, sonraki kısımda mübalağalı ifade yer alır. Benzetme yollu abartma yapılmıştır.

Bazı yerlerde “*ol kadar, ol mertebe*” gibi ifadeler, anlamı kuvvetlendirmiştir.

Seyâhatnâme’de *gûyâ* kelimesi kullanılsa da birkaç yerde bu kelimenin değişimi *gûyiyâ* da geçer. Farsça bir kelime olan *gûyâ* [goften > gûy + a]’nın ilk anlamı “söyleyen, konuşan”dır. Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığı oldukça düşüktür, yerini “*sanki*” almıştır. Ek olarak, günümüzde bu yapı küçümseme anlamı taşıyan ifadelerde de sıkça kullanılır: “O kadar takır takıştırmış ki sanki düğüne gidecek.”

*Hülâsa-i kelâm bu Yağfûr Kırıl islâmbol'u ol mertebe ma'mûr u âbâdân
etdi **kim** gûyâ ravza-i cinândan bir köşe etdi. [I/12a]*

“Sözün kısası bu Yağfur Kral İstanbul'u o derece mamur etti ki sanki cennet bahçesinden bir köşe yaptı.”

*Bu havzın cânib-i erba'asında evc-i semâya ser-çeküp minârelere hem tâ
serâmed sebiz-gûn servler var **kim** gûyâ her biri yeşil melektir. [I/40a]*

“Bu havuzun dört tarafında göklere baş çekmiş minarelere denk uzun yeşil serviler var ki sanki her biri yeşil melektir.”

*Sâni '-i Ezel hikmet-i kudretin izhâr için bu gulâma bir baş halk etmiş kim
Âd [u] Semûd kavminden berü eyle bir baş meğer Akkirmân'da Salsal'in
başı halk olmuş ola. Ol kadar büyük başdır **kim** gûyâ Adana kabağı ve Van*

*lahanası ve husrevânî küp kadar var ve gerdeni ol kadar rakîkdir kim gûyâ
kol kalınlığıdır. (II/343b)*

“Yüce Yaratıcı gücünün hikmetini göstermek için bu çocuğa bir baş vermiş ki Âd ve Semûd kavminden beri öyle bir baş meğer Akkirman'da Salsal'ın başı yaratılmış ola. O kadar büyük baştır ki sanki Adana kabağı, Van lahanası ve husrevanî küp kadar var. Boynu o kadar incedir ki sanki kol kalınlığıdır.”

*Hatta Murtezâ Paşa efendimiz alay-ı azîm ile bu mahalden ubûr ederken
deryâda yatan yigirmi altı pâre galyonlar "Safâ geldin!" deyü ol kadar top-
ı şâdumânlar atdılar **kim gûyâ** her biri âteş-i Nemrûd içinde kaldı.
[III/21b]*

“Hatta Murtaza Paşa efendimiz büyük alay ile bu mahalden geçerken denizde yatan 26 pare kalyonlar "Safa geldin!" diye o kadar top şenlikleri ettiler ki sanki her biri Nemrud ateşi içinde kaldı.”

*Ve üstâd-ı haddâd ol serene elli kulaç kadar kaddi bir zincir-i musanna'
etmiş **kim gûyâ** kâr-ı Hazret-i Dâvûd Nebî'dir. [V/21a]*

“Demirci üstadı o serene 50 kulaç kadar uzunlukta bir sanatlı zincir etmiş ki sanki Hazret-i Davud Nebî işidir.”

*Kal'asının kayalarından bir âb-ı hayât kaynak suyu çıkar **kim gûyâ** şarâb-ı
kevserdir. [V/27b]*

“Kalesinin kayalarından bir âbıhayat kaynak suyu çıkar ki sanki kevser şarabıdır.”

*El-hâsıl bu üslûb üzere üç nöbet top u tüfeng şâdumânları olup şehir-i Özü'yi
eyle müzeyyen etdiler **kim gûyâ** pîrezen-i dünyâ nev-darûs olup sûr-ı zifâf-
vâr şenlik şâdumânlar ile ahâlî-i Özü'nin geceleri leyle-i Kadir rûzları
gûyâ rûz-ı ıyd-ı adhâ oldu. [V/54b]*

“Kısacası bu üslup üzere 3 nöbet top ve tüfeng şenlikleri olup Özü şehrini öyle süslediler ki sanki kocakarı dünya, taze gelin olup düğün şenliği gibi sevinç ve şenlikler ile Özü halkının geceleri Kadir gecesini, gündüzleri kurban bayramı günü oldu.”

*Hasan Paşa askeri içre bir kaht [u] galâ-yı azîm oldu **kim gûyâ** Mısır'da
kaht-ı Yûsuf oldu. [V/70b]*

“Hasan Paşa askeri içinde bir büyük kıtlık ve yokluk oldu ki sanki Mısır'da Yusuf kıtlığı oldu.”

... var(*dır*) **kim** ...

Bu kalıpta da önceki kısımda nitelendirilecek varlık ya da durum, sonraki kısımda mübalağa barındıran açıklama yer alır.

*Ve mihrâbın yemîn [ü] yesârında burma zıh zıh amelî amûdlar **var kim**
sihr-i i'câzdır. [I/43b]*

“Mihrabın sağında ve solunda burma çizgi çizgi yapma sütunlar var ki mucizeli sihirdir.”

*Ve bu câmi'in mihrâbı önünde ravza-i cinândan nişân verir bir bâğ-ı
iremezâtı **var kim** içinde hezâr hezârânın destânın dostânlar istimâ'
etdikde mürde diller hayât bulup rûha gıdâ hâsıl olur. [I/60b]*

“Bu camiin mihrabı önünde cennet bahçelerine benzer bir bahçesi var ki içinde olan bülbüllerin güzel seslerini dostlar duyunca ölü canlar canlanıp ruha gıda olur.”

Vâcibü's-seyr bir yalıdır. Bunda bir fevkânî şâzrevân vardır kim cemî'i dünyâda eyle musanna 'fevâreler yokdur. [I/134b]

“Seyre değer bir yalıdır. Bunda iki katlı bir şadırvan var ki bütün dünyada öyle sanatlı fiskiye yoktur.”

Ve bu âsitânede eflâke ser çekmiş çınar-ı müntehâlar ve kara ağaçlar ve bîd-i ser-nigûn ve ar 'ar u şimşâd ve servî dirahıtları var kim sâye-i zıll [u] himâyesinde on bin âdem meks etse kifâyet eder. [II/229a]

“Bu kutlu eşikte göklere baş çekmiş büyük çınarlar, karaağaçlar, salkım söğütler, ardıc ağacı, şimşir ve servi ağaçları var ki bunların gölgesinde on bin adam konaklasa yeterli gelir.”

Âb u hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbesinin kudretten mükehhâl karalı ve gazâlî gözleri var kim her biri uşşâka bir nigâh etdükde bin nikâh ihsân etmiş kadar câna safâ verir. [II/293b]

“Suyunun ve havasının tatlılığından güzellerinin kudretten sürmeli meralî ve ceylan gözleri var ki her biri âşığa bir baktığında bin nigâh (tatlı bakış) bağışlamış kadar cana safâ verir.”

Ammâ bu ni 'meteyn-i kebîrde bir râyiha vardır kim Hudâ âlimdir, hemân âdem bir katresin nûş edince gûyâ hayât-ı câvidân bulup dimâğ-ı benî Âdem mu 'attar olur. [III/43b]

“... ama bu iki büyük nimette bir koku vardır ki Tanrı bilir, hemen insan bir damlasını koklayınca sanki yeniden hayat bulup insanoğlunun dimağı kokulanır.”

Bu cebel-i bâlânın zeylinde ve şehir içinde nice bin mağaralar vardır kim her birine ikişer üçer yüz at ve sâ'ir devvâbât makûlesi hayvânât sığar. [III/57a]

“Bu yüksek dağın eteğinde ve şehir içinde nice bin mağaralar vardır ki her birine ikişer-üçer yüz at ve diğer binek hayvanları gibi hayvanlar sığar.”

Hânın bu bâğ sarâyının haremi tarafında bir tirkeş oku menzili tûlen ve arzen bir hadîka-i Rıdvân var kim eğer deryâlar mürekkeb ve cemî'i ağaçlar kalem ve cemî'i hattâtlar cem 'olup bu bâğın tavsîf [u] temdihinde deryâda katre ve güneşte zerre kadar tahrîr edemeyeler. [IV/229a]

“Hanın bu bağ sarayının haremi tarafında bir tirkeş oku menzili uzunluğu ve genişliğinde bir Rıdvân Cenneti bahçesi var ki eğer deryâlar mürekkep, bütün ağaçlar kalem ve bütün yazıcılar toplanıp bu bağın özelliklerini yazmaya kalksalar denizde damla ve güneşte zerre kadar yazamazlar.”

Âb [u] havâsının letâfetinden elvân-ı harîr fisdanları pençe-i âfitâbe maralî ve gazâlî Hotan âhûsu gözlü kızları var kim görenin aklı gider. [V/45b]

“Havasının ve suyunun güzelliğinden renkli ipek fistanları güneş parçası maralî ve gazalî Hoten ceylânı gözlü kızları var ki görenin aklı gider.”

Menzil-i karye-i Çömlék: Anda bir bâğ-ı İremzâtü'l-imâd misilli Hünkâr Bâğçesi var kim bülbûlân-ı murgân-ı seher-hîzlerin efgâmî âdemi nâlân eder [V/100b]

“Çömlék Köyü menzili: Burada bir direkli İrem Bağı gibi Hünkâr Bahçesi var ki seher kuşları bülbüllerin figanları insanı ağlatır.”

*Bilâ-teşbih mihrâbları tarafında İncil konacak rahle-misâl bir çelîpâ ve teşelpa sepâyı **var kim** bir Mısır hazînesi eder derler. [V/106b]*

“Mihrapları tarafında İncil konacak rahle gibi bir çelîpâ ve teşelpa sehpa var ki bir Mısır hazinesi eder, derler.”

...-I yok(dur) ...

Bu gruptaki mübalağalı cümleler, anlamca ve yapıca benzerlik gösterir.

Sık kullanılan iki ifade vardır: “*nazîri yokdur*” ifadesinde bahsi geçen varlığı övmek amacıyla benzerinin bulunmadığı anlatılır. “*ihtimâli yok*” ifadesinde ise iş ya da oluşun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı vurgulanır.

...-I yok(dur) ... kalıbıyla kurulan yapılar, söz diziminde isim cümlesinin yüklemi ya da sıfat tamlamasının tamlayan unsuru olarak görev alır.

*Yine Altımermer'in birinde Eflâtun-ı ilâhî bir peşşe sûreti ihdâs edüp islâmbol içre aslâ sivrisinek ile'l-ân girmek **ihtimâli yokdur**. [I/16b]*

“Yine Altımermer'in birinde Eflâtun-ı İlâhî bir sivrisinek resmi yapıp İstanbul içre asla sivrisineğin girmesi ihtimali yoktur.”

*Hâlâ onların içine tefrika düşüp bu güne fetretler vâkı' olup onların bugün de **başların kaşımağa dermânları yokdur**. [I/21b]*

“Hâlâ onların içine tefrika düşüp bu gibi ayrılıklar olup onların bu günde başlarını kaşımaya dermanları yoktur.”

*Ve bu Galata Kulesi'nin kara cânibinde Meyyitkapusu'ndan tâ Tophânekapusu'na varınca ka'r-ı azîm bir handak-ı kebîrdir kim niçe bin kal'a temâşâ etdik, **aslâ misli yokdur**, illâ Karadeniz'e nehr-i azîm Turla mahlût olduğu mahalde ibret-nümâ kal'a-i Akkirman handakı ola. [I/128b]*

“Bu Galata Kulesi'nin kara tarafında, Meyyitkapısı'ndan tâ Tophane kapısına kadar büyük derin bir hendek vardır ki binlerce kale gördük, buna benzeyeni hiçbir yerde yoktur. Ancak büyük Turla Nehri'nin Karadeniz'e karıştığı yerde bulunan Akkirman Kalesi hendeği benzer.”

*Dağlarında bağlarının **hesâbı yokdur**. [II/244b]*

*Bu lugat-i mühmelelerden mâ'adâ niçe bin kelimât-ı türrehâtları vardır kim ne kadar nedîm âdem olsa bir kimesne onların bir kelâmın anlamak **ihtimâli yokdur**. [II/278b]*

“Bu boş manasız sözlerden başka nice bin uydurma kelimeleri vardır ki ne kadar bilgili adam olsa da bir kimsenin onların bir sözünü anlaması ihtimâli yoktur.”

*Memdûhâtından birer buçuk vakıyye gelir âbdâr hoş-hâr ayvası olur kim Hudâ âlimdir rub '-ı meskûnda **nazîri yokdur** ve ayva perverdesi ve ayva reçeli memdûh-ı âlemdir [III/6b]*

“Beğenilenlerinden, birer buçuk okka gelir sulu ve yemesi hoş ayvası olur ki Tanrı bilir yeryüzünde benzeri yoktur.”

*Ancak bu hakîrin akl-ı kasîri üzre Cenâb-ı Hallâk, âlem[e] sun'un ızhâr için ve kullarına kudretin bildirmek için Tûfân-ı Nûh'da temevvüc-i deryâya emr edüp bu kûhun türâbın sahrâ-yı Hemedân'a çekdirüp kayanın altı boş kalup görenler engüşt ber-dehen edüp âlem-i hayretde kalır. Bu dünyâda **nazîri yok** bir kûh-ı Bî-sûtûn'dur. [IV/309b]*

“Ancak bu hakirin kısa düşüncesiyle, âlemin Yüce Yaratıcı, sanatını göstermek ve kullarına kudretini bildirmek için Nuh Tufanı'nda deniz dalgalarına emredip bu dağın toprağını Hemedan Ovası'na çektirip kayanın altı boş kalır. Görenler parmaklarını ağızlarına koyup hayretler içinde kalırlar. Bu dünyada benzeri yok bir Bîsütun Dağı'dır.”

... *Murâd Hân pes u perdeden bir çaşıť gönderüp gelüp görse kim hakkâ
bir binâ-yı azîm, ammâ kal'a değil, bir bitrîkgâh kim rûy-ı arzda misli yok.*
[V/106a]

“...Murad Han gizliden bir çaşıť⁸ gönderir. Varıp görse ki gerçekten de büyük bir yapı, ama kale değil, bir manastır ki yeryüzünde benzeri yok.”

4. BULGULAR

Mübalağa bildiren ifade kalıplarının tespiti amacıyla yapılan beş cilt kapsamlı incelemeden elde edilen sonuçların tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Seyâhatnâme’de mübalağa bildiren ifade kalıpları.

	I. Cilt	II. Cilt	III. Cilt	IV. Cilt	V. Cilt	<i>Toplam</i>
...-misâl ...	100	104	92	112	117	525
... (-dXr) kim ... mümkün değil(dir)	8	4	-	-	2	14
... (-dXr) kim ... olur / olunur	19	9	15	19	15	77
tahrîr eylesek / etsek ... olur	21	8	11	16	6	62
...-sA- ... olur	2	4	10	23	8	47
... olunmaz	31	13	22	27	22	115
... olur / olunur / olunmuştur kim ...	23	19	10	8	15	75
ol mertebe ... kim ...	5	1	2	-	3	11
ol kadar ... kim ...	18	17	11	47	31	124
... eyle ... kim ...	22	19	20	29	24	114
... kim gûyâ / gûyiyâ ...	51	35	48	32	27	193
... var(dır) kim ...	21	60	62	34	25	202
...-I yok(dur) ...	24	18	31	5	13	91
<i>Toplam</i>	345	311	334	352	308	1650

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Seyâhatnâme, mâlum olunduğu üzere mübalağalı ifadelerin kendine geniş yer bulduğu eserlerdendir. Bu mübalağaların yapıcı çeşitli şekillerde olduğu görülmüştür:

- Deyimleşmiş birleşik fiil hâlinde olanlar (*cihânı çeküp çevir-*, *felek-i atlas-ı bûkalemûndan pâ-y-bâflık et-*, *gerdenlerine tavk-ı la‘net geçir-*, *dendân-ı tîğdan geçirüp kar suyu gibi erit-*, *kutbiyyete kadem bas-*, *kumda oynayup ayağına çöp batma-* vs.)

⁸ *casus*

- Sıfat tamlamalarında tamlayan unsur olanlar (*rub‘-ı meskûnda nazîri yok çinâr-ı azîmler, deryâ-misâl askerleri ve ırgat bennâları* vs)
- Cümlede yargı bildirenler (... *kim âdemin aklı çâk olur, ... kim islâmbol'da ve gayrı diyârda misli yokdur, ... kim ta‘bîr olunmaz* vs.)
- Şart bildirenler (*tahrîr eylesek*)

İncelenen yapıların *kalıp ifade* olarak anılmasının nedeni, onlara birçok yerde yapıca değişikliğe uğramamış hâlde rastlanmasıdır. Ancak, bahsedilen ifade kalıplarının metinde rastlandığı her yerde mübalağalı ifade olmayabileceği de görülmüştür. Bu şekilde, yapı bakımından incelemedeki maddelerle aynı özellikleri taşıyıp abartı barındırmayan benzetmeler oldukça az sayıdadır.

Yapılar, anlatımla bağlantılı olarak değişiklik gösterir. Bir olayın anlatımında yapılan tasvirlerdeki mübalağalar, bir insanın vasıflarını tasvir ederken yapılanlar, bir mimarî yapının detaylarını anlatırken yapılanlar vs. birbirinden farklıdır.

Çalışmada yer alan ifadelerin bazıları yapıca tasnife tâbi tutulamayacak niteliktedir. Bu nedenle, açıklamalarda cümle içindeki görevleri belirtilmiştir.

İlk beş ciltte mübalağalar, az sayıdaki örnekleri dışında, övgü maksadı taşır. Övülen varlıklar büyük çoğunlukla mimarî yapılardır ve camiler onların başında gelir. Bu durumun nedeni olarak birinci ciltte İstanbul ve çevresinin anlatılması gösterilebilir. Tabiat güzelliklerinin mübalağalı biçimde övüldüğü örnekler ikinci, güzel hanımlar ve mübarek zâtların fiziksel özelliklerinin mübalağaları ise üçüncü sıradadır. Geri kalan övgüler, nesneler hakkındadır.

Seyâhatnâme'de benzetme yollu mübalağalara sık rastlanmıştır. Ancak, eserde benzetmelerin genelde aynı varlıklar üzerine, aynı ifadelerle sunulduğu göze çarpmaktadır. Bir benzetme, metin boyunca birçok yerde önümüze çıkabilir: *deryâ misâl, bâğ-ı irem...*

“... ol mertebe ... kim ...”, “... ol kadar ... kim...” ve “... eyle ... kim ...” kalıpları aynı işlevlere sahiptir.

Tespit edilen ifade kalıpları dâhilinde “*ol kadar, ol mertebe, eyle, asla*” gibi derecelendirme bildiren kelimelere anlamı kuvvetlendirmek amacıyla sıkça yer verildiği görülmüştür.

“*kim*” bağlama edatının kalıplardaki yeri ve önemi fazladır. Nitelenecek varlık veya olay ile onun üzerine yapılan ve mübalağa ifade eden açıklamayı birbirine bağlar. Birkaç örnekte günümüzdeki kullanıldığı gibi “*ki*” biçimindedir.

Kalıplardan *-misâl, tahrîr eylesek / etsek ... olur, kim gûyâ / gûyiyâ* ve *ol mertebe ... kim* dışındakiler standart Türkiye Türkçesinde aynı işlevlerde kullanılmaktadır.

Kalıpların yapısının ciltlere göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılıklar, çoğunlukla ek düzeyindedir. Listelenenlerin haricinde sayıca az olduğu için sınıflandırma dışında bırakılan başka ifade kalıpları da vardır.

Abartmalar, Çelebi'nin üslup özelliğidir. Doğruluk-yanlışlık yahut gerçeklik aramak bu makalenin konusu değildir. Diğer bir üslup özelliği olan, *aynı ifadelerin muhtelif yerlerde tekrarlanması* durumunu bazı kısımlarda Çelebi'nin seyahatini sürdürürken her dâim not alacak konumda olmaması dolayısıyla aklında kaldığı kadarını nakletmesi, bazı kısımlarda da tuttuğu notları yazıya geçirmesi⁹ neticesinde eserin hacmi göz önünde tutulduğunda

⁹ Robert Dankoff, An Odyssey of Oddities: The Eccentricities of Evliya Çelebi makalesinde Çelebi'nin bir kâtipi olduğundan, kendisinin son dokunuşları yapıp hareketler ve düzeltmeler eklemek suretiyle onun yazdıklarının üzerinden geçtiğinden bahseder. Metnin örneğine de yazısında yer verir.

muhtemel görülebilecek yinelemelerin oluşması biçiminde açıklamak mümkündür. Ayrıca, ciltlerin sıralamasıyla gezilen yerlerin sıralamasının paralelliği konusunda net bir bilgi yoktur.¹⁰

Makalede ele alınan temel konu olan abartmaların başka bir bakış açısıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Eserde yaygın şekilde kurmacalara ve abartılı anlatıma örnek gösterildiği için çoğu kişinin bildiği “damdan dama atlarken soğuktan donup havada asılı kalan kedi” ve benzeri hikâye tarzında kaleme alınmış olaylar yerine yapı ve sistematik açısından dikkat çeken başka bir unsuru gösterme düşüncesiyle yapılan çalışma, metin taranırken “kalıp ifade” olarak anılan kelime ve kelime gruplarına sıkça rastlanması sonucu ortaya çıkmış ve bu devamlı kullanımların söz konusu yapıları Çelebi’nin üslup özelliği hâline getirdiği sonucuna varılmıştır. Bu ifadelerin hepsi Çelebi’ye has olan ifadeler, diğer bir deyişle ilk defa Çelebi’nin kullandığı ifadeler değildir. Çelebi’ye has olan, abartılı olaylardan bahsederken bu ifadeleri kullanım şeklidir. Örneklerin verilme amacı, anlatım tarzını öne çıkarmaktır, özgünlük aranmamıştır. “*O kadar büyük bir ev ki, içinde tüm mahalle yaşar*” gibi ifadeler bugün de kullanımdadır. Ancak, bunların özgünlüğünü o dönemin şartlarıyla da değerlendirmek gerekir.

Seyâhatnâme, genel olarak üslubu bakımından değerlendirileceği zaman eserin hacmi, ne şartlarda yazıldığı, dönemin konuşma ve yazı dili de dikkate alınmalıdır. 17. yüzyıl Türkçesi ve söz varlığı ile ilgili bilgi edinmek isteyen araştırmacıların başvuracağı ilk kaynaklar olarak akla *Seyâhatnâme* ve *Francisco á Mesgnien Meninski* tarafından yazılan (Mertol Tulum’un farklı bir dizilimle yayımladığı¹¹) *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae* “Doğu Dilleri Türkçe-Arapça-Farsçanın Hazinesi” gelmektedir. İki kaynak da dönemin standart dili ve halk ağzı ile ilgili kıymetli bilgiler verirken biri bunu sözlük formatında diğeri metin formatında yapar. Bu nedenle, *Seyâhatnâme* dönemin standart Türkçesinin morfolojik ve stilistik özelliklerini bir arada yansıtır. “Giriş” bölümünde bahsedilen üslup özelliklerinin en belirgin olanı, eserin heyecan verici ve merak uyandırıcı anlatımıyla okuyucunun ilgiyi sürekli canlı tutabilmesidir. Yaşananlara bağlı olarak değişen anlatım tarzı zaman zaman hüznü zaman zaman heyecanlı zaman zaman da neşelidir. Eserin bu kadar popüler olmasında bu değişken duyguların yaşanarak kaleme alındığı için samimiyet içermesi, coğrafyanın bilinmeyen özelliklerini keşfederken kuru bir anlatımla bilgi vermek yerine coşku ve içten içe eğlence barındırmasıdır. Eserde, öğretici bir yazı için belirlenen açıklama, örnekleme gibi anlatım tekniklerini resmî bir tavırla sunmaktan ziyade, halk ağzı ve günlük konuşma diliyle yazılan tanımlamalar, hikâyeler, diyaloglar benimsenir. Evliyâ Çelebi, renkli bir insandır. O nedenle, eserinde de her ton bulunur. Bununla beraber, okuryazar kitesine hitap eden, dönemin karakteristik özelliği olan Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerin karışımından meydana gelen bir nesir dili de yer yer göze çarpar. Yani, Çelebi’nin üslubu anlattığı kişiye ve olayların resmiyetine göre bazen ağırlaşabilir.

¹⁰ Martin van Bruinessen ve Hendrik Boeschoten tarafından hazırlanan “Evliya Çelebi in Diyarbekir” kitabında verilen bilgiye göre, Çelebi eseri yazarken kısmen hafızasından kısmen de kaotik bir düzene sahip olan not koleksiyonundan faydalanmış, bazen notları arasında daha sonra doldurulmak üzere boşluklar bırakarak sonraki konuya geçmiştir. Yeni notlar bulduğunda, metni tekrar okuduğunda ya da konuyla ilgili daha fazla ayrıntı hatırladığında söz konusu boş satırları doldurmuştur. Yeterli alan bulamadığında ise, sayfa kenarlarından faydalanmıştır. Bu durum, Evliya Çelebi’nin düzenlemelerine devam ettiğinin ve eklemeler yaptığının bir göstergesidir (Bruinessen ve Boeschoten 1988: 8-9).

¹¹ Tulum, M. (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK.

Evliyâ Çelebi'nin üslubunun önemli bir parçasını oluşturan mübalağa, araştırmacılar tarafından sıkça değinilen ve okuyucunun ilgisini çeken konulardan biridir. Direkt olarak *abartma* ya da *mübalağa* kavramlarını içeren bir başlık altında, müstakil olarak değilse de eserin genel özelliklerini inceleyen çalışmaların neredeyse tamamında bu husus mevzubahis edilmiştir. Konuyla ilgilenenler için tavsiye edilen ilk adım, alanyazın (literatür) taraması yapmaktır. Eser üzerine yapılan çalışmaların bibliyografik künyelerini veren makalelerin incelenmesi, pratik bir yöntemdir. *Müjgan Cumbur*, *R. Dankoff* ile *S. Tezcan* ve *M. Tayyib Kılıç*, bibliyografik çalışma yapan araştırmacılarıdır. İkinci adımda, daha özele inildiğinde, abartılı anlatım hususunda *öne çıkan* inceleme makaleleri, bildiriler ya da kitapların *Nuran Tezcan* ("Kurmacanın gücü: alıntı mı, yanılgı mı, kurmaca mı?", "Seyahatname'de Gerçekle Kurmacanın İnce Çizgisi: Evliya'nın Nil'in Kaynağını Görme Tutkusu", "Seyahatname'de Doğrular ve Yanlışlar"), *Robert Dankoff* ("Evliya Çelebi'de Gramer ve Üslup Hususiyetleri", Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı"), *Musa Duman* ("Evliyâ Çelebi Yalancı mıydı?"), *Saim Sakaoğlu* ("Tek Örneği Evliya Çelebi'de Görülen Havada Asılı Kalan Kedi Motifi Üzerine"), *Yeliz Özey Diniz* ("Evliya Çelebi'nin Acayip ve Garip Dünyası") ve *Hilmi Yavuz* ("Evliya Çelebi, Rasyonallite ve 'Masal Uydurma İşlevi' Üzerine")'a ait olduğu görülmüştür. Türkiye'de Evliyâ Çelebi ve eseri ile ilgili çalışmalarda başta gelen isimlerden biri olarak *Nuran Tezcan* zikredilebilir. Birçok inceleme ve araştırma yazısı kaleme alan Tezcan, TDV İslâm Ansiklopedisi "Seyahatnâme" maddesinin de müellifidir. Buradan, eserle ve Çelebi'yle ilgili temel bilgilere derli toplu hâlde ulaşmak mümkündür. *Seyâhatnâme* her okunduğunda yeni sorular sorduran, bu nedenle de birçok özgün araştırma konusunun meydana çıkmasına vesile olmuş bir eserdir. Onu zengin ve popüler yapan değerlerden birisi de budur. Eser, sadece üzerinde çalışma yapmış olmak için değil de Çelebi'yi tanımak ve eğlenerek öğrenmek için okunursa birbirini tekrar eden çalışmalar yerine ortaya bu kıymetli eserin hakkını verecek, farklı bakış açılarıyla yapılan özgün ve yararlı yazılar çıkacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2011). Seyahatname'den Evliya Çelebi'ye. *Türk Dili*, 711(2011), 212-233.
- Akar, A. (2012). Yer adları bilimi bakımından Evliya Çelebi Seyahatnamesi. *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Bruinessen, M. van & Boeschoten, H. (1988). *Evliya Çelebi in Diyarbekir*, Leiden: E. J. Brill.
- Cunbur, M. (1989). Evliya Çelebi bibliyografyasına hazırlık. *Belleten*, 206(1989), 381-399.
- Dağlı, Y. & Kahraman, S. A. (2005). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım - Girit*, 2. Cilt, 1. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dağlı, Y. & Kahraman, S. A. (2005). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım - Girit*, 2. Cilt, 2. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. (1988). Evliya Çelebi'de gramer ve üslup hususiyetleri. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Dankoff, R. (2010a). An Odyssey of Oddities: The eccentricities of Evliya Çelebi. *Eurasian Studies* VIII (2010), 97-106.
- Dankoff, R. (2010b), *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi 'nin dünyaya bakışı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Develi, H. (1995). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkiye'de yapılan yayınlarına bir bakış. *Türk Dili*, II/527(1995): 1239-1244.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Duman, M. (2011). Evliyâ Çelebi yalancı mıydı? *Evliyâ Çelebi Konuşmaları / Yazılar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, I. Kitap* (Hızl. R. Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, II. Kitap* (Hızl. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, III. Kitap* (Hızl. S. A. Kahraman, Y. Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, IV. Kitap* (Hızl. Y. Dağlı, S. A. Kahraman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, V. Kitap* (Hızl. Y. Dağlı, S. A. Kahraman, İ. Sezgin), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Gözyayın, N. (2000). Evliya Çelebi ve seyahatnamesi üzerine. *Türk Dili*, 1(2000), 51-57.
- Kahraman, S. A. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman - Belgrad - Gelibolu - Manastır - Özü - Saraybosna - Slovenya - Tokat - Üsküp, 5. Kitap, 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman - Belgrad - Gelibolu - Manastır - Özü - Saraybosna - Slovenya - Tokat - Üsküp, 5. Kitap, 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 1. Cilt, 1. Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, 1. Cilt, 2. Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya - Kayseri - Antakya - Şam - Urfa - Maraş - Sivas - Gazze - Sofya - Edirne, 3. Cilt, 1. Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya - Kayseri - Antakya - Şam - Urfa - Maraş - Sivas - Gazze - Sofya - Edirne, 3. Kitap, 2. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - İsfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van, 4. Kitap, 1. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - İsfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van*, 4. Kitap, 2. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kanar, M. (2013). *Kanar Farsça - Türkçe sözlük* (Üçüncü Baskı), İstanbul: Say Yayınları.
- Kılıç, M. T. (2015). Evliya Çelebi ve seyahatname ile ilgili Türkçe bir bibliyografya denemesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, IV/1(2015), 245-282.
- Özay Diniz, Y. (2017). *Evliyâ Çelebi'nin acayip ve garip dünyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2022). Tek örneği Evliya Çelebi'de görülen havada asılı kalan kedi motifi üzerine. *Doğumunun 400. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Evliya Çelebi ve Seyahatname'si Toplantısı Bildirileri (İstanbul, 26-30 Eylül 2011)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, N. (2006). Seyahatname'deki aşk öyküsü: bir kaya sultan vardı! *Kebikeç*, 21(2006), 13-27.
- Tezcan, N. (2009). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Hammer-Purgstall tarafından bilim dünyasına tanıtılması hakkında. *Osmanlı Araştırmaları* 34 (34), 203-230.
- Tezcan, N. (2012a). Kurmacanın gücü: alıntı mı, yanlış mı, kurmaca mı? *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tezcan, N. (2012b). Seyahatname'de gerçekte kurmacanın ince çizgisi: Evliya'nın Nil'in kaynağını görme tutkusu. *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, H. (2011). Evliya Çelebi, rasyonalite ve 'Masal Uydurma İşlevi' üzerine notlar. *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 12(2011), 15-18.

Araştırma Makalesi / Research Article

Exaggerated Formulaic Expressions in Seyahatname

Seyâhatnâme’de Mübalağa Bildiren İfade Kalıpları

Ayşe EZBERCİ

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The Seyahatname is a ten-volume work in which Evliya Çelebi, who traveled extensively throughout the great Ottoman Empire and some neighboring states during the forty years of his life, describes his observations and experiences in a style distinct from the literary conventions of his period. Seyahatname, the most voluminous text known in 17th-century Turkish, informs the reader in many fields such as literature, folklore, history, and geography. In this respect, it is a versatile data source that has been popular for years and is used by researchers from various specialties.

Çelebi wrote down his long journey with great patience and consistently maintained his fluent style, meticulousness, and sensitivity to detail in every part of his work. Another characteristic of Çelebi that he preserves is that he sometimes fictionalizes and sometimes exaggerates events. He made his work fluent by adding his own engaging style to his impressions. Thus, the reader acquires knowledge in two ways. The first way is the real events and entities, the authenticity of which Çelebi has confirmed with various sources, examples of which still exist today. The second way is the fictional narratives that are included from time to time in the work, some of which were written by Çelebi and some of which he listened to from the people he met in the places he visited. This style, which Çelebi adopted while writing *Seyahatname*, caused controversy among researchers interested in the subject. While some of the researchers argue that the work does not reflect the facts, others accept this as a stylistic feature. The general conclusion to be drawn from the opinions of the researchers is that fictional narratives and exaggerations should be seen as stylistic features and that they aim to make the work enjoyable. Therefore, it is wrong to consider all the information given in the work as unreliable because of these parts.

Evliya Çelebi preferred not to present his intelligence and colorful personality directly to the reader by reflecting it in his work, and developed his unique perspective and style through various forms of expression. One of these ways is exaggeration, which is used for purposes such as strengthening the style, obtaining an impressive expression, and enriching the work. In the papers where exaggerated expressions in the *Seyahatname* are mentioned, only their authenticity is questioned; their structure and usage features are not emphasized. Upon closer examination, it becomes apparent that the exaggerated expressions used in the *Seyahatname* gain a systematic structure by repeating them in certain patterns in some sections where they are found. In this study, the aforementioned expressions were listed in items and evaluated in terms of structure and usage characteristics. This approach aims to address exaggerations, one of Evliya Çelebi’s stylistic features, from a different perspective.

Methods

After determining the structures in question, which were repeated in the *Seyahatname*, as the subject of examination, a literature review was conducted. It was found appropriate to explain the structures in a stylistic context. After analyzing the documents determined in the

field of research and collecting information about the period, a table was prepared in which the quantitative and qualitative data obtained from the text scan were presented. Five volumes are considered sufficient to examine the stylistic features of the source text, which consists of ten volumes; the scope of the study is limited in this way. In the text review, the most comprehensive publications, including the latest corrections on the *Seyahatname*, were selected as sources: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I-IV. Cilt* (YKY). The detected substances and their frequency of use are presented in a table. In the last stage, the information obtained through the literature review and quantitative research findings was synthesized and analyzed.

Research Findings

In the article, the structures in the first five volumes of the ten-volume *Seyahatname*, which enable an exaggerated expression to be achieved with certain formulaic expressions, are examined. Thirteen expressions with the mentioned characteristics have been identified: -*sA-* ... *olur*, -*misâl*, (-*dXr*) *kim* ... *mümkün değil(dir)*, (-*dXr*) *kim* ... *olur/olunur*, *tahrîr eylesek/etsek* ... *olur*, ... *olunmaz*, *olur/olunur/olunmuştur kim*, *ol mertebe* ... *kim*, *ol kadar* ... *kim*, *eyle* ... *kim*, *kim gûyâ/gûyiyâ*, *var(dir) kim*, -*I yok(dur)*. In the “Review” heading, examples of where these expressions occur and how they are used are given. In the “Findings” section, there is a table of the frequency of use of the expressions according to the five volumes. In the first place is the “-*misâl*”, which is used in exaggerations made through analogy. This word, which literally means “like, until”, is equivalent to the preposition of analogy in Türkiye Turkish in terms of function: *deryâda katre-misâl azacık asker [I/20b]*, *kubbe-misâl kelle [II/289a]*, *fil-i Mahmûdî-misâl câmuslar [IV/263b]*.

Results and Discussion

This study, which was carried out with the idea of showing the elements that attract attention in terms of structure and systematics instead of events written in the style of stories, which are shown as examples of fiction an exaggerated narration in the articles, emerged as a result of the frequently occurring words and word groups referred to as “formulaic expressions” in the article while scanning the text, it was concluded that these continuous uses made these structures the stylistic feature of *Evliya Çelebi*.

Like every work, *Seyahatname* reflects the morphological and stylistic features of the standard language of its period. The most distinctive stylistic feature of the work is that it can keep the reader’s interest alive with its exciting and intriguing narration. This is because the narrative style changes depending on the development of events. The fact that the author personally experienced what he described in the work enabled him to establish a sincere relationship with the reader. Thus, instead of introducing places that are seen ordinarily, the work has gained a gripping and entertaining narrative. This situation has had a significant share in the popularity of *Seyahatname* for years. As an indication of his sincere personality, *Evliya Çelebi* found it more appropriate to include descriptions, stories, and dialogues written in public and colloquial language instead of presenting the narrative techniques, such as explanation and illustration, used in an instructive article in a formal manner. However, when he is in a formal situation or when he talks about an important person, his language can become heavy and formal. At that time, a prose language that appealed to the literate audience and contained a lot of borrowed words from Arabic and Persian quoted words as a characteristic feature of the period, can also stand out in the work.

Evliya Çelebi employed exaggerations, the subject of the article, in various structures. Some of these structures are in the form of idiomized compound verbs (*cihânı çeküp çevir-*,

kutbiyyete kadem bas-, etc.). Others are found in adjectival phrases (*rub'-ı meskûnda nazîri yok çînâr-ı azîmler*, etc.). Some declare judgments in sentences (... *kim âdemin aklı çâk olur*, ... *kim ta'bîr olunmaz*, etc.), and others declare conditions (*tahrîr eylesek* ...)

The reason why the examined structures are referred to as *formulaic expressions* is that they are found in many places in an unchanged state. However, it has been determined that these phrases do not indicate exaggeration wherever they appear in the text. These examples are pretty few.

The exaggerations in descriptions used when recounting an event differ from those employed when describing a person's qualities or the actions taken while detailing the features of an architectural structure. In other words, the structures vary in connection with the narration.

In the first five volumes, the exaggerations are intended to praise, except for very few examples. The most praise was given for architectural works. Among these works, mosques come first.

"... *ol mertebe ... kim* ...", "... *ol kadar ... kim* ..." ve "... *eyle ... kim* ..." formulaic expressions have the same functions.

Formulaic expressions other than "*-misâl, tahrîr eylesek/etsek ... olur, kim gûyâ/gûyiyâ ve ol mertebe ... kim*" are used with the same functions in standard Türkiye Turkish.

In exaggerated formulaic expressions, words indicating gradation, such as "*ol kadar, ol mertebe, eyle, asla*," are frequently used to strengthen the meaning.

In exaggerated formulaic expressions, the conjunction "*kim*" holds a significant place and importance. It connects the entity or event to be described, and the explanation made about it, which expresses exaggeration. In a few examples, it is in the form "*ki*".

Exaggerations, an important part of Evliya Çelebi's style, are a subject that researchers frequently examine and are interested in. Although not directly under the title of *exaggeration*, it is evident that this subject is mentioned in almost all studies examining the general characteristics of his work. *Nuran Tezcan* can be mentioned as one of the leading names in the studies on *Evliya Çelebi* and his work in Türkiye.